

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2009

Radomíra Němcová

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

ČESKÁ PŘÍSLOVÍ A RČENÍ V PRŮBĚHU STALETÍ

Diplomová práce

CZECH PROVERBS AND SAYINGS OVER A FEW CENTURIES

Diploma thesis

Autorka diplomové práce: Radomíra Němcová

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

České Budějovice 2009

Anotace

ČESKÁ PŘÍSLOVÍ A RČENÍ V PRŮBĚHU STALETÍ

Příslloví jsou nedílnou součástí každého jazyka. Jazyk, jakožto živý organizmus, neustále proměňuje svou podobu vlivem času. Některé jazykové jednotky zanikají a jiné naopak vznikají a stejně tak je tomu s příslovími. Tato diplomová práce pojednává o vymezení termínů přísloví, rčení a pořekadlo, etymologii přísloví, jejich vzniku i zániku a oblíbeným karikováním. Praktická část je založena především na výzkumu povědomí o příslovích u respondentů několika věkových kategorií a různého stupně dosaženého vzdělání. Výsledky dotazníkového šetření jsou podrobně zpracovány a opatřeny grafy. Respondenty uvedená přísloví jsou přeložena do angličtiny, němčiny, francouzštiny a ruštiny.

Abstract

CZECH PROVERBS AND SAYINGS OVER A FEW CENTURIES

Proverbs are an integral part of each language. Language is a living and transforming itself so its form is being changed over time. Some language units die away and others come into being. It is likewise the same with proverbs. The theoretic part of this diploma thesis treats of the definitions of the terms “proverb” and “saying,” their etymology, origin and extinction as well as caricatures of proverbs. The practical part is based on a research of selected people’s knowledge of proverbs. The results are analyzed in view of the age of the respondents as well as their education and they are depicted in graphs. The proverbs named by respondents are translated into English, German, French and Russian.

Děkuji PhDr. Mileně Noskové, Ph.D. za odborné vedení této diplomové práce, za cenné rady a podnětné připomínky, za trpělivost a čas, který mi věnovala. Dále děkuji těm, kdo mají přímý či nepřímý podíl na vzniku této práce; všem respondentům, svému příteli za pomoc při zpracovávání praktické části a rodině za umožnění studia na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Česká přísloví a rčení v průběhu staletí* vypracovala samostatně, na základě vlastních zjištění, a že jsem použila výhradně ty prameny, které cituji a uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Českých Budějovicích 15. dubna 2009

.....
Radomíra Němcová

OBSAH

1. Úvod.....	9
2. Mudrosloví, přísloví, rčení, pořekadlo, sousloví	11
3. Biblická přísloví.....	14
4. Latinská přísloví.....	16
4.1 Prísloví, nebo citát?.....	16
4.2 Česká přísloví původem z latiny.....	17
5. Sběratelé českých přísloví.....	20
5.1 <i>MATĚJ ČERVENKA, JAN BLAHOŠLAV</i>	20
5.1.1 Několik Blahoslavových slov úvodem	20
5.1.2 Rukopisná památka a její přetisky	21
5.1.3 Prísloví, která nezankla	22
5.2 <i>JAN AMOS KOMENSKÝ</i>	23
5.2.1 Čtyřiačtyřicet let přišlo na zmar	23
5.2.2 Politický a sociální kontext doby okolo Bílé hory a role Komenského v této době.....	24
5.2.3 Žádná humanistická příručka sentencí	24
5.2.4 <i>Moudrost starých Čechů</i> aneb <i>Proč ne Adagiorum Bohemorum</i> <i>farrago?</i>	26
5.2.5 Charakter a původ příslovného materiálu	27
5.2.6 Kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe	28
5.2.7 Prísloví a rčení, která přetrvala nápor času	29
5.3 <i>JOSEF DOBROVSKÝ</i>	30
5.3.1 Proč se jazykový kritik Josef Dobrovský příslovími vůbec zabýval?	30
5.3.2 Knižní opora pro Dobrovského	30
5.3.3 Forma či obsah?.....	31
5.3.4 Kdo seje vítr, sklídí bouři	32
5.3.5 Zaniklá vs. dosud užívaná přísloví	34

5.4 FRANTIŠEK LADISLAV ČELAKOVSKÝ.....	35
5.4.1 Čelakovského jasný cíl	35
5.4.2 Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde	36
5.4.3 Přísloví, která přetrvala dodnes	38
6. Dotazníkový výzkum.....	39
7. Jinojazyčné protějšky nejčastěji uvedených přísloví/pořekadel.....	77
8. Závěr.....	82
9. Seznam tabulek a vyobrazení.....	84
10. Bibliografie.....	86
11. Přílohy	88

1. Úvod

Stručnost, jasnost a prostota. To jsou vlastnosti drobných literárních útvarů náležejících lidové slovesnosti: lidových rčení, pořekadel, úsloví a přísloví. Obzvláště se tento charakter projeví tehdy, pokusíme-li se obsah některého z těchto frazémů vyjádřit běžným způsobem. Kupříkladu skutečnost, že člověk by se měl při manuální práci raději vícekrát ujistit o tom, že požadovaný rozměr naměřil správně, a potom teprve provést úkon, protože jej většinou nelze vrátit zpět, by bylo možno shrnout v přísloví o čtyřech slovech: *Dvakrát měř, jednou řež.*

Pravda obsažená v příslovích nás přitahuje. Přísloví jsou oblíbená také proto, že vyjadřují životní hodnoty, postoje a etické normy. Pojem moudrosti u pořekadel je však vnímán trochu odlišně. Tyto frazémy bývají spíše dobře odpozorované zkušenosti a postoje k jednotlivým jevům, jak jsou časem a životem přinášeny. Lidé si všimli, že např. jablko nepadá daleko od stromu a potrefená husa nejvíce kejhá. Působ a síla pořekadel spočívají v jejich obraznosti, takže jim bez potíží rozumíme a chápeme jejich přenesený význam.

Jelikož oblast frazeologie je příliš rozsáhlá, rozhodli jsme se zaměřit svou pozornost pouze na tyto dva typy frazémů: přísloví a pořekadla, podle Zaorálka řazená k rčením. (Novější autoři pořekadla přiřazují spolu s příslovími, pranostikami a citáty k větným frazémům; tvořeným buď jednou větou, nebo souvětím. Také autoři Bachmannová a Suksov připouštějí terminologickou nepřesnost, jíž se dopustili při označení svého díla jako sbírku přísloví, která ovšem obsahuje také pořekadla i rčení. Dle jejich názoru by bylo vhodnější užívat společný termín *paremie*, ale do povědomí českých mluvčích nepronikl, a tak spolu s nimi označujeme tyto jednotky zjednodušeně jako přísloví.)

Jak všichni dobře víme, působení času se nic a nikdo nevyhne. Historie je plná převratných událostí, ať už menších či větších, popisuje důsledky celospolečenských změn, pokroku a úpadku v jednotlivých sférách života, což mělo dopad i na změnu hodnot a postojů národa. Tyto hodnoty a postoje se často vyjadřovaly v příslovích a pořekadlech, a tím pádem se proměňoval repertoár těchto frazémů. Proto jsme se ve své práci zaměřili na průzkum etymologie příslovného materiálu od počátků Evropy a dobu zachycenou v Bibli přes sběratele starší paremiologické tradice: Červenku, Blahoslava, dále Komenského, Dobrovského a novodobějšího Čelakovského. Konkrétně jsme se u jednotlivých sběratelů či pramenů zaměřili na výběr toho příslovného materiálu, který přetrval, byť v drobných stylistických či pravopisných obměnách, dodnes.

Součástí praktické části je dotazník, který měl potvrdit, či vyvrátit domněnku, že lidé přísloví znají, avšak záleží na jejich věku a méně pak na dosaženém stupni vzdělání. Jednotlivé úkoly byly zaměřeny především na testování znalosti znění přísloví a pořekadel, jejich významu a schopnosti použít přísloví v praxi. Ke konci jsme položili otázku, kde se nejčastěji s příslovími setkávají. Výsledky získané z dotazníků jsou statisticky zpracovány a shrnuty v závěru.

2. Mudrosloví, přísloví, rčení, pořekadlo, sousloví a úsloví

Paremiologie ve svém počátku tyto termíny nijak nerozlišovala. Mezi názvy „mudrosloví“ a „přísloví“ kladla rovnítko a označovala jimi jednak přísloví, a jednak slovní vazby, pro které bylo později potřeba vytvořit přesnější termíny (pořekadlo, rčení, úsloví, sousloví apod.). Jak uvádí Zaorálek¹, k tomuto směšování docházelo proto, že základem většiny přísloví i ostatních výše zmíněných slovních spojení je *obraz* a obě skupiny frazémů jsou využívány pro zpestření slohu.²

Vzápětí autor představuje pokročilejší vědecké poznatky ohledně této problematiky a uvádí, že tyto dva typy frazémů (mudrosloví a přísloví) se odlišují svým původem, funkcí i formou.

Co se týče původu, přísloví je výtvořem lidské fantazie, lidové životní zkušenosti a moudrosti. Jeho účelem je názorné poučení, výstraha nebo pokárání. Přísloví tvoří vždy celou větu, která se užívá v dané, zvykem ustálené, neměnné podobě. Ostatní frazémy, řazené pod souhrnný název mudrosloví, jsou podle Zaorálka „*produktem lidové fantazie, výronem citu spíše básnivého než hloubavě přemýšlivého*“¹. Rčení mají pouze zpestřit, oživit či zvýraznit mluvený nebo psaný jazykový projev, tudíž jejich funkce je stylistická spíše než mudroslovná. Pokud se týká formy, rčení, úsloví atd. jsou pouhým stavebním materiálem, jenž je potřeba zakomponovat do věty; podléhají časování, a tudíž podoba věty se proměňuje.³

Zaorálek v době 1. vydání své publikace v roce 1947 uvádí, že poslední odborný návrh na přesné vymezení názvů označujících obrazná slovní spojení podala Naše řeč⁴. Návrh byl definován takto:

- 1) Rčení je lexikalizované spojení slov.
- 2) Pořekadlo je obrazné spojení slov, vyjadřující jistou situaci.
- 3) Úsloví je přechodný útvar mezi rčením a pořekadlem.

Zaorálek tyto tři pojmy shrnuje pod jediným názvem: rčení. Rozdíly mezi těmito třemi typy totiž nejsou z návrhu Naší řeči zcela jasné a hlavně v praxi nelze v mnohých

¹ Zaorálek, J.: *Lidová rčení* (Academia, Praha 2000), str. 5

² Této dvojí vlastnosti ustálených slovních spojení si povšiml již Jan Amos Komenský a popsal ji v úvodu ke své *Moudrosti starých Čechů*

³ Tyto významové i formální rozdíly byly povšimnuty a zmíněny již starými sběrateli příslovného materiálu Blahoslavem a Červenkou. Blahoslav nazval jejich sebraný materiál sbírkou přísloví (*proverbia*), i když si byl vědom, že ne všechny materiály příslovím skutečně je, jak uvedl v předmluvě ke sbírce.

⁴ Šmilauer, V.: Druhy i názvy rozličných spojení slov, in Naše řeč, roč. XXVII, číslo 9, 1943, str. 206

případech jednotlivé typy s jistotou správně určit, čehož si již dříve povšiml Čelakovský ve svém *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*.

Folklorista Beneš⁵ řadí přísloví a pořekadla do drobných folklórních útvarů spolu s pranostikami, hádankami, zaříkáními, lidovými nápisy a dopisy. Přísloví označuje za hodnotící výroky, vyjadřované specifickou jazykovou formou obrazného komentáře. Jsou v nich zobecněny zkušenosti mnoha generací a vyjadřují se jimi:

- 1) hodnocení (*Bláznova řeč nemá moudré odpovědi*);
- 2) normy jednání (*Z malé jiskry velký oheň bývá*);
- 3) z nich vplývající závěry (*Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá*).

Co se týče formy, autor dodává, že přísloví se nejčastěji skládají ze dvou částí, např. *Mladost – radost*, které jsou vzájemně souřadné, často rýmované (někdy pouze asonance) a rytmizované, tzn. že obě části mají stejný počet a rozložení slabik), např. *Mluvíti stříbro – mlčeti zlato*. Toto přísloví, stejně jako i některá další, se navíc vyznačuje neslovesným přísudkem.

Jako zvláštní typ přísloví Beneš vyčleňuje tzv. „gnómičká přísloví“, průpovědi s jednoznačným obecným významem hodnotícího výroku: *Pýcha předchází pád, Pravda vítězí*. Většina z nich je patrně umělá a postupem doby zlidověla.

Podle novějšího chápání termínů přísloví a pořekadlo by bylo možno usoudit, že Beneš jejich významy nerozlišuje.

Autoři Filipec a Čermák⁶ uvádějí hlavní dělení frazémů podle funkce. Přísloví se do kontextu zapojuje jako celek, jenž kategorizuje danou situaci poukazem na tradovanou zkušenost, např. *Jaký pán, takový krám*, zatímco frazém může být do kontextu začleněn pouze některým svým komponentem, který se v něm konkretizuje. U přísloví zdůrazňují jejich etickou, resp. mravoučnou a didaktickou stránku, kdežto ostatní frazémy mají funkci prostě hodnotící.⁷

⁵ *Česká lidová slovesnost* (Odeon, Praha 1990), str. 238-239

⁶ Filipec, J. – Čermák, F.: *Česká lexikologie* (Academia, Praha 1985), str. 220

⁷ Hauser doplňuje, že rčení se od pořekadel liší tím, že se začleňují mluvnicky do textu, tedy nezůstávají neměnná jako citát.

Nejnovější pohled na klasifikaci frazémů představila Marie Čechová⁸, která uvádí, že tradičně mezi frazémy patří rčení (různá úsloví), ustálená přirovnání, pořekadla, pranostiky a někdy i přísloví.

Podle slov autorky pořekadla „...*mají charakter větný, shrnují často zkušenost lidí, bývají hodnotící a imperativní: Kam vítr, tam plášť; Panská láska po zajících skáče (je nestálá), leckdy shrnují i zkušenost protikladnou: Spěchej pomalu, Ráno moudřejší večera x Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek.*“⁸

Pokud se týká přísloví, za taková považuje ustálené obrazné výpovědi dvousložkové – první část přísloví něco konstatuje, druhá část z toho vyvozuje (mravní) ponaučení (*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*), některá jsou z hlediska významu protikladná (*Líná huba holé neštěstí*).

Podobnou klasifikaci zastávají i autoři *Příruční mluvnice češtiny*⁹, neboť dělí frazémy do dvou skupin podle formy na nevětné a větné. K nevětným frazémům (řekli bychom rčení) přiřazují ustálená přirovnání a mezi větné frazémy řadí pořekadla, pranostiky, přísloví a okřídlená slova.

Za nejužitečnější vymezení termínů rčení, pořekadlo a přísloví bychom považovali tyto autory: Čechová⁸: přísloví, pořekadlo; Hauser¹⁰: rčení, pořekadlo. Nejpresnější klasifikaci výše zmíněných termínů bychom přisoudili kolektivu autorů *Příruční mluvnice češtiny*⁹ a autorům Čermáku a Filipcovi⁶.

⁸ Čechová, M.: *Čeština – řeč a jazyk* (ISV, Praha 2000), str. 66-67

⁹ *Příruční mluvnice češtiny* (kol. autorů, NLN, Praha 2003), str. 88-89

¹⁰ Hauser, P.: *Nauka o slovní zásobě* (SPN, Praha 1980), str. 164-165

3. Biblická přísloví

Nový zákon a biblické žalmy v slovanském jazyce jsou první z textů, které v naší zemi vznikly. Jak známo, věrozvěsti dali základ křesťanské tradici na našem území, jež je společná též pro celou Evropu; lidé se denně setkávali s Biblií, a to mělo vliv na znalost přísloví v Biblii buď přímo napsaných, či z Bible později odvozených, zobecněných. Tyto hodnoty se postupně předávaly dalším generacím – i té současné. Mnoho lidí však díky této dlouhé cestě i kvůli sekularizaci ztratilo povědomí o etymologii těchto přísloví, a tak čtenáře možná překvapí, že pocházejí právě z Bible.

Bible však naši slovní zásobu neobohatila pouze příslovími, ale i dalšími jazykovými jednotkami, které Ouředník (1994) rozděluje do pěti skupin. Kromě idiomů proverbiálního typu (*Pýcha předchází pád*) dále vyčleňuje rčení doslova převzatá z podobností (*oddělit koukol od zrna*), rčení vycházející z reálných situací a obrazů (*být v lůně Abrahámově*), původně nemetaforické výrazy a obraty, které časem získaly symbolickou hodnotu (*v jámě lvové*) a obraty a rčení související s biblickými reáliemi jako takovými (*být starý jako Metuzalém*).

Většina přísloví je uvedena v překladu Bible kralické, 1579-93, Kutná Hora 1940. Některá z nich jsou citována z jiných překladů; v tomto případě je u nich uvedena zkratka, jež je vysvětlena pod čarou.

Ať levice neví, co činí pravice. (Mat 6, 2-4)

Cesty Páně jsou nevyzpytatelné. (Řím 11, 33)

Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj. (Mat 19, 6)

Co je tvoje, to je moje (, a co je moje, do toho ti nic není). (Jan 17, 10: EP¹¹)

Co na srdci, to na jazyku. (Luk 6, 45: PF¹²)

Co nechceš, aby jiní činili tobě, nečiň ty jim. (Mat 7, 12)

Dobré jméno je nade všecko. (Př 22, 1)

Dvěma pány, nelze sloužit. (Luk 16, 13)

Hoden je dělník své mzdy. (1 Tim 5, 18)

Host do domu, Bůh do domu. (Žid 13, 2: Su¹³)

Kdo hledá, najde. (Mat 7, 8)

Kdo chce žít, musí sít. (2 Kor 9, 6)

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. (Př 26, 27)

¹¹ Bible, ekumenický překlad, Praha 1979

¹² Bible česká, 1804, přel. F. F. Procházka, Praha 1888-89)

¹³ Písmo svaté Nového zákona, přel. F. Sušil, Praha 1864-72

Kdo nedělá, ať nejlí/nežere. (2 Tes 3, 10)
Kdo není s námi, je proti nám. (Mat 12, 30)
Kdo seje vítr, sklídí (sklízí) bouři. (Oz 8, 7: EP)
Kdo s mečem zachází, mečem schází. / S čím kdo zachází, tím schází. (Mat 26, 52-54)
Komu čest, tomu čest. (Řím 13, 7)
Kradené chutná nejlíp. (Př 9, 13-18)
Láska je silnější než smrt. (1 Par 8, 6-7)
Nejen chlebem živ je člověk. (Mat 4, 1-4)
Nic nového pod sluncem. (Kaz 1, 9)
Nikdo není prorokem ve své vlasti / doma prorokem. (Luk 4, 29)
Oko za oko, zub za zub. (2 Moj 21, 24-25)
Pánbůh dal, Pánbůh vzal. (Job 1, 21: EP)
Pes navrátil se k svému vývratku (a svině do kaliště bláta). (2 Petr 2, 21-22)
Po bouři jasno bývá, a po jasnu mračno. (Tob Sinaiticus 3, 22)
Prach jsi a v prach se obrátíš. (1 Moj 3, 19)
Pýcha předchází pád. (Př 16, 18: EP)
Špatná společnost kazí dobré mravy. (1 Kor 15, 23)
Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá. (Sir 13, 16)
Veselá mysl, půl zdraví. (Př 17, 22: Š¹⁴)
Všecka sláva polní tráva. (1 Petr 1, 24)
Všechno má svůj čas. (Kaz 3, 1-8)

¹⁴ Písmo, přel. V. Šrámek, Praha 1947-51

4. Antická (latinská) přísloví

4.1 Přísloví, nebo citát?

V případě latinských drobných žánrových forem v některých případech nelze jednoznačně určit, zda se jedná o anonymní přísloví, jež je majetkem kolektivu, či záležitost individuálního tvůrce. Autorka předmluvy díla kolektivu autorů Eva Kuťáková¹⁵ užívá termín „gnómičká přirovnání“ a přísloví. Je přesvědčena, že z takovýchto útvarů vznikala vyprávění, především bajka, a uvádí, že např. přirovnání *nadýmá se jako žába* se stalo základem pozdější bajky o žábě, která se chtěla vyrovnat býku a nadouvala se, až nakonec praskla. Gnóma se především uplatnila jako nositelka etiky.

Gnómičký charakter mají i výroky pozdějších autorů, ale u nich nelze s určitostí říci, zda jsou skutečně jejich značkovým materiálem, či zda je přejali; a naopak, u některých útvarů není zjistitelné, zda mají svého autora, a jsou tedy citáty, nebo zda jsou anonymními příslovími. Důvodem může být fakt, že autor byl díky vysoké popularitě a „zdomácnění“ svého výroku jednoduše zapomenut.

Dále autorka užívá termín „proverbiální rčení“, čímž rozumí drobné jazykové útvary, které jsou právě anonymní. Nejsou považována pouze za perly výmluvnosti (není hodnocena pouze jejich stránka výrazová), ale ve stejné míře, ne-li větší, je oceňována stránka obsahová, jsou tedy považována za soubor lidové moudrosti.

Pojem moudrosti však nereprezentuje pouze nějakou jednotnou stupnici životních hodnot a postojů, ale bývají to spíše odpozorované zkušenosti a postoje k jednotlivým jevům, jak je čas a život přinášejí. Podle slov autorky si každý může všimnout, že jablko nepadá daleko od stromu a že prázdný sud nejvíce duní, a k tomu dodává: *„Půvab a síla přísloví nespočívá v těchto pouze konstatujících soudech, ale v jejich obraznosti, schopnosti fungovat v oblasti vzdálené vlastnímu verbálnímu vyjádření... Takže uvedeným příslovím bez potíží rozumíme a chápeme jejich přenesený význam.“*¹⁶

Právě zobecnění lidské zkušenosti jakožto lidové moudrosti propůjčilo proverbiálnímu rčení trvalou platnost.

¹⁵ Kuťáková, E. – Marek, V. – Zachová, J.: *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení* (Nakladatelství Svoboda, Praha 1994), str. 8

¹⁶ Tamtéž, str. 10

Autorka také poukazuje na to, že o publikace typu lexikon latinských přísloví apod. je stále větší zájem, především v evropských zemích, který přičítá změně vztahu člověka ke kulturnímu dědictví.

Základy evropské kultury jsou těsně spjaty s antickou kulturou; vždyť celá západní a střední Evropa navázala v umění, vědách, náboženství, systému vzdělání a dalších oborech na to, co zanechala pozdní, latinsky mluvící antika. Latina také byla tím prostředkem, jímž tuto bohatou kulturu předávala dále, především v době pozdně antické, středověké a raně novověké.

4.2 Česká přísloví původem z latiny

U následující latinských přísloví překlad odpovídá českému ekvivalentu.

<i>BIS DAT QUI CITO (CELERITER) DAT.....</i>	<i>Dvakrát dává, kdo rychle dává.</i>
<i>CASTIS OMNIA CASTA.....</i>	<i>Čistému vše čisté.</i>
<i>DE MORTUIS NIL NISI BENE</i>	<i>O mrtvých jen dobře.</i>
<i>DONATO NON SUNT ORA INSPICIENDA CABALLO....</i>	<i>Darovanému koni na zuby nekoukej.</i>
<i>DUO CUM FACIUNT IDEM, SAEPE NON EST IDEM ...</i>	<i>Když dva dělají totéž, není to často totéž.</i>
<i>E PLUMIS COGNOSCITUR AVIS.....</i>	<i>Ptáka poznáš po peří.</i>
<i>EXCEPTIO CONFIRMAT REGULAM.....</i>	<i>Výjimka potvrzuje pravidlo.</i>
<i>EXEMPLA DOCENT.....</i>	<i>Příklady poučují.</i>
<i>EXEMPLA TRAHUNT</i>	<i>Příklady táhnou.</i>
<i>OCCASIO FACIT FUREM</i>	<i>Příležitost dělá zloděje.</i>
<i>FESTINA LENTE</i>	<i>Pospíchej pomalu.</i>
<i>IN VINO VERITAS.....</i>	<i>Ve víně je pravda.</i>
<i>MANUS MANUM LAVAT.....</i>	<i>Ruka ruku myje.</i>
<i>MEDICUS CURAT, NATURA SANAT</i>	<i>Lékař léčí, příroda uzdravuje.</i>
<i>MENS SANA IN CORPE SANO</i>	<i>Ve zdravém těle zdravý duch.</i>
<i>MONOCULUS INTER CAECOS REX</i>	<i>Mezi slepými jednooký králem.</i>
<i>MULTA NOCENT</i>	<i>Všeho moc škodí.</i>
<i>MULTITUDO CANUMMORS (EST) LEPORIS</i>	<i>Mnoho psů zajícova smrt.</i>
<i>MURILEGO MURES FIUNT ABSENTE REBELLES.....</i>	<i>Když kocour není doma, myši mají pré.</i>
<i>NULLI ROSAE DEEST SPINA.....</i>	<i>Není růže bez trní.</i>
<i>OMNE INDIUM DEFFICILE EST.....</i>	<i>Každý začátek je těžký.</i>

QUI CITO DAT, BIS DAT *Kdo rychle dává, dvakrát dává.*
QUOD NON VIDET OCULUM, COR NON DOLET *Co oko nevidí, srdce neželí.*
UNA HIRUNDO NON FACIT VER..... *Jedna vlaštovka jaro nedělá.*
VERBA MOVENT, EXEMPLA TRAHUNT *Slova povzbuzují, příklady táhnou.*
VOX POPULI, VOX DEI *Hlas lidu, hlas boží.*

Další skupina latinských přísloví byla přeložena doslovně, ale přesto si čtenář může český ekvivalent bez obtíží dosadit.

ALIA TERRA ALIOS MORES POSTULAT *Jiná země vyžaduje jiné mravy.*
CANES PLURIMUM LATRANTES RARO MORDENT.....*Psi, kteří nejvíc štěkají, zřídka koušou.*
CONSONANS (CONSONUS) ESTO, LUPIS,
CUM QUIBUS ESSE CUPIS.....*Chceš-li býti s vlky, vydávej stejné zvuky.*
CORRIGE, DUM TENER EST, PUERUM NEC PARCITO VIRGAE,
DUM TENER EST RAMUS, FLECTITUR OBSEQUIO.....*Napravuj syna, dokud je mladý, a nešetři*
metlu, dokud je výhonek tenký, ohne se poslušně snáz.
CRESCIT EDENDO FAMES..... *S jídlem roste hlad.*
CUDENDUM FERRUM,
QUANDO MICAT IGNE CALENTE... *Železo je třeba kout, dokud ještě žhne bělavým ohněm.*
CUIUS PANEM EDO, ILLIUS CARMINA EDO..... *Koho chleba jídám, toho píseň zpívám.*
DUOBUS CERTANTIBUS (LITIGANTIBUS)
TERTIUS GAUDET.....*Když se dva hádají, třetí se raduje (směje).*
IN MANIBUS PASSER MELIUS
GUAM SUB DUBIO GRUS.....*Lepší je vrabec v rukách než naděje jeřába chytit.*
IN PAUPERTATE, QUIS AMICUS,
NOSCITUR A TE*Kdo je tvůj přítel, to můžeš jen v nouzi a chudobě poznat.*
INTER CAECOS RAGNAT STRABO..... *Mezi slepými šilhavec králem.*
LIGNA UBI CAEDUNTUR,
FRAGMINA MULTA LEGUNTUR..... *Když se kácejí stromy, bývá mnoho třísek.*
LITTERA SCRIPTA MANET..... *Co je psáno, trvá (zůstává).*

LUCRUM, QUO CITO ACQUIRITUS,
CITO EXPENDITUR.....Zisk, který rychle vzrostl, se rychle ztrácí.

MENADS EST FURAX Lhář – zloděj.

*NE CREDAS AURUM, QUIDQUID RESPLENDET UT AURIUM
..... Nevěř, že všechno je zlato, co po zlatě třpytivě září.*

NEMO INVENTUR, QUI SATISFACIAT OMNIBUS Nenajde se nikdo, kdo by vyhovoval všem.

*NON PROCUJ A PROPRIO STIPITE POMA CHUNT
..... Ovoce nepadá příliš daleko od svého stromu.*

OMNE NIMIUM NOCET Vše přílišné škodí.

PATIENTIA COLLIGIT ROSAS, SED RAROCOPIOSAS Trpělivost růže sklízí, ale zřídka hojně.

POST TRIDUUM RESIDES,
FETEBUNT PISCIS ET HOSPES..... Když je necháš tři dny, už páchnou: hosté i ryby.

PROCUL EX OCULIS, PROCUL ET MENTE Vzdálen očím, vzdálen myslí.

QUI FOVIT FOVEAM, INCIDET IN EAM.....Kdo kope jámu, spadne do ní.

QUI IUGULARE CANEM VULT,
INVENIT CITO CAUSAM Kdo chce nabít psu, rychle si najde důvod.

QUI TACITE CURRIT FLUVIUS, SUA LITORA SOLVIT . Řeka, která tiše běží, podemílá své břehy.

REBUS IN ADVERSIS OSTENDITUR OMNIS AMICUS.....V neštěstí se ukáže, jaký je kdo přítel.

SCOPAE RECENTIORES SEMPER MELIORES Novější košťata jsou vždycky lepší.

SERO MOLUNT DEORUM MOLAE,
MOLUNT AUTEM TENUITER..... Pozdě melou boží mlýny, ale melou důkladně.

SI FINIS BONUS EST,
TOTUM LAUDABILE TUNC ESTJestliže konec je dobrý, je hoden chvály i celek.

SOLUS CURRRENS VICITJen kdo utíkal, vyhrál.

VESPERE LAUDARI DEBET AMOENA DIES..... Teprve večer se má chválit příjemný den.

VESTIS VIRUM REDDIT Šaty dělají muže.

5. Sběratelé českých přísloví

5.1 MATĚJ ČERVENKA, JAN BLAHOŠLAV

Matěj Červenka (Erythraeus), biskup Jednoty bratrské, se narodil r. 1521 v Čelákovicích a zemřel r. 1553 v Přerově. Podle Blahoslava to byl muž učený, sečtělý a nadmíru pilný.

Jan Blahoslav, narozen r. 1523 v Přerově v bratrské měšťanské rodině, studoval v Goldbergu ve Slezsku a ve Wittenberku, kde se setkal s Martinem Lutherem a Filipem Melanchtonem. Pobyl také na univerzitě v Krakovci a v Basileji. V roce 1557 byl zvolen jedním z bratrských biskupů, o rok později se stal písařem ivančické Jednoty bratrské, tj. jejím tajemníkem, archivářem a dějepisem. Jeho spisy se zaměřují na obranu Jednoty, vzdělání (*Filipika proti misomusům*) a vydal dva kancionály, překlad Nového zákona, spis *Musica*, *Spis o zraku* a *Gramatiku českou*. Zemřel v Moravském Krumlově v r. 1571.

5.1.1 Několik Blahoslavových slov úvodem

Jan Blahoslav začíná svou předmluvu ke sbírce přísloví slovy: „*Úsloví neboli přísloví a vybrané myšlenky, jež jsou pravými perlami řeči. Jestliť to zvláštní znamenitý kus, ale nemnozí jeho právě dobře užítí umějí.*“¹⁷ Autor sbírky tedy přísloví považuje za vyjadřovací styl vyšší úrovně, neboť je nazývá perlami, dokonce pravými. Proč? Tato metafora pravděpodobně nejlépe vystihuje ozdobný účel šperku, a tedy i přísloví slouží k ozdobě řeči. Zároveň je perla považována za vzácnost, a tak by se také tato metafora mohla interpretovat v duchu známého přísloví *Všeho moc škodí*. Blahoslav také vyjadřuje svůj kritický postoj vůči všem, kteří sami pro sebe vymýšlejí „*nejapná*“ přísloví, anebo je překládají z latiny nešťastným způsobem.

Autor dává tři rady, týkající se užívání přísloví, pokud člověk nechce „*být přistižen jako hňup, nedovzdělaný, zatímco dychtí, aby ho lidé pokládali za člověka vtipného.*“¹⁸ Vyzývá k tomu, aby lidé vybírali pouze vhodná přísloví a užívali je zřídka, šetrně; aby lidé užívali přísloví odpovídající jejich stavu (vzdělání) a nesnažili se kopírovat kohokoli; aby ten, kdo překládá latinské přísloví do mateřštiny, nečinil tak

¹⁷ Červenka M., Blahoslav, J.: *Česká přísloví* (Odeon, Praha 1970), str. 7

¹⁸ Tamtéž, str. 8

slovo od slova, ale snažil se nalézt vhodný ekvivalent. Pokud se tak nestane, lépe je, aby svou myšlenku sdělil bez přísloví, „hezky česky“.

Jako příklad Blahoslav uvádí neobratný překlad latinského přísloví *Dat Deus esse bonum, sed non per cornua Taurus*. Autorem překladu je, podle Blahoslava, bratrský spisovatel Lukáš a zní takto: „Nedává Bůh vola za rohy.“ Blahoslav uvádí, že se tento obrat do našeho jazyka nehodí a že by bylo srozumitelnější uvést „*onoho lenocha nepracovitého, kterýž lehna pod slivou a otevra ústa čekal, až mu slíva v usta upadne*.“¹⁸ Také otázku „*Quid profuerit eis?*“ doslova přeložil „Co probude jím?“ místo srozumitelného „Co prospěje jím?“

Nutno však uvést, že sbírka neobsahuje pouze přísloví, ale i nevětné frazémy, jejichž základ tvoří sloveso, či přirovnání. Frazémy uvádí ve 2. os. sg, 3. os. sg. či pl., např. *Hada za řadry chováš, Nenechal na něm cti za halíř, Slibuje hory doly, Stálý jako letní sníh* apod. Jan Blahoslav přísloví nijak nesystematizuje, zařazuje je volně za sebou tak, jak je sepsal z větší části Matěj Červenka a z menší pak autor sám. Blahoslav ke konci své předmluvy přiznává, že do sbírky zařadil i vynikající výroky, přejaté obraty, které určitým způsobem nabyly příslovné povahy. Jinými slovy zaznamenal také to, co považoval za nově vzniklá přísloví.

Co se týče jazyka, svou vytříbenou češtinu prokládá latinskými výrazy, ba i celými větami. Autor kritického vydání z r. 1970 Josef Spilka je pak opatřil českým překladem v hranatých závorkách.

5.1.2 Rukopisná památka a její přetisky

Rukopisná sbírka výše zmíněných autorů byla objevena Václavem Hankou jako přívažek k tištěné sbírce českých přísloví mistra Jakuba Srnce z Varvažova z r. 1582. Hanka, tehdejší bibliotékař muzea v Praze, ji otiskl pod názvem *Přísloví česká* (s podtitulem *Ze starého rukopisu*) v Časopise Společnosti vlastenského museum v Čechách. Rukopis, uložený v Národním muzeu v Praze, je psán rukou Blahoslavovou, jak bylo ověřeno srovnávací metodou, provedenou Josefem Spilkou. Hanka má ve svém přetisku odchylky od rukopisu – počesťoval některé latinské fráze a jiné sem tam vynechal (snad s ohledem na cenzuru).

Vlastnímu rukopisu sbírky předchází tři strany přísloví, nazvané *Pythagorae Philosophi Symbola* a teprve po nich následuje Blahoslavova předmluva a sbírka samotná. Spilka ve svém vydání zařazuje Pythagorae až za vlastní sbírku přísloví.

Tento rukopis však není jedinou nalezenou památkou. V rukopise Gramatiky české byla nalezena tatáž sbírka, čítající 27 listů. Ignác Hradil a Josef Jireček pak sbírku vydávají podruhé, avšak původní, Hankou neupravenou verzi.

Dále se tato sbírka českých přísloví objevuje jako příloha i ve spise Josefa Dobrovského *Českých přísloví sbírka*.

5.1.3 Přísloví, která nezanikla

Přísloví sebraná Blahoslavem, stejně jako dalšími autory, jimiž se v této práci zabýváme, samozřejmě v průběhu staletí podléhala změnám, ať už jazykovým, či takovým, kde např. archaický výraz byl nahrazen současným synonymem, a proto většinu přísloví dnes známe v trochu odlišné podobě. Není ale pochyb, že se jedná o tatáž přísloví.

Bližší jest těla košile než sukně. Co příliš, to mnoho. Čeho oči nevidí, toho srdce neželí. Dát' on dosti řeči, ale skutek v háji. Chudoba cti netratí. Jak jsem koupil, tak prodávám. Kam vítr, tam plášť. Kdo maže, ten jede. Kolik mlynářů, tolik měr, kolik farářů, tolik věr. Lepší holub v ruce než jeřábek na střeše. Lepší/lépe málo než nic. Mnoho psů zaječí smrt. Není takového fochu, aby v něm nebylo pravdy trochu. Neříkej huj/hup, až přeskočíš. Neštěstí ne po horách, ale po lidech se thuče. Nevše zlato, co se svítí. Počkej času jako hus klasu. Pozdě bycha honí. Tichá voda břehy ryje/podmilá, podrývá, prudká přece běží. Všeho do času. Vždyckyť on rád hasí, kdež ho nepálí. Známt' toho ptáka po peří.

5.2. JAN AMOS KOMENSKÝ

5.2.1 Čtyřiačtyřicet let přišlo na zmar

Komenský se již na počátku své vědecké činnosti v letech 1614 – 1620, kdy vznikají jeho prvotiny, zabývá určitým dílem, které hraje významnou roli v dávném úsilí Čechů o demokratizaci vzdělání. Tato práce je zaměřena prakticky; jde totiž o latinsko-český slovník určený vědcům, jejichž oficiální řečí byla latina; a také je zasvěcena potřebám kulturního života obyvatel České země. Cílem tohoto díla tedy bylo přiblížit vzdělání českému lidu prostřednictvím řeči jim vlastní, a to mateřštiny.

Toto dokládá také souhrn českých výkladů o základních otázkách světa a života v encyklopedickém díle *Theatrum universitatis rerum* (Divadlo veškerenstva věcí, započato r. 1614), v jehož latinské předmluvě autor přímo požaduje, aby věda prospívala svou prací národu a nezůstávala uzavřena do latinských termínů srozumitelných pouze úzké skupině vzdělaných. Vyzývá vědce, aby se neuzavírali do svých pracoven, ale aby odložili latinu a šli rozdávat své vědomosti ostatním v mateřském jazyce. „*Myslíte-li, že našemu jazyku chybí buď ta bohatost, nebo ten lesk, aby bylo možno kterékoli věci vystihnouti řečí, zřejmě se mýlíte! Dosud nepochopil vznešenost našeho jazyka ten, kdo jej považuje za málo bohatý neb málo půvabný. Ne na něm, na mou věru, nýbrž na nás jest vina, kteří nad míru zanedbáváme jeho pěstování!*“¹⁹

Práci na svém slovníkářském díle *Linguae Bohemicae thesaurus* (Poklad jazyka českého) započal již v roce 1612, tedy ve svých dvaceti letech. Mělo shrnout celou slovní zásobu českého jazyka a obsáhnout její frazeologii (ozdobná a výrazná rčení a přísloví) i gramatiku. Jeho snahou bylo, aby všechny výrazy a frazeologismy korespondovaly s úrovní latiny; zachovával stylové, dobové a citové zabarvení slov, aby překladatelé, ať už z latiny do češtiny nebo naopak, mohli vytvářet stejně uhlazená díla. A právě jazyková stránka mu byla později vytýkána Josefem Dobrovským. Domníváme se však, že neprávem.

Jakmile se však autor začínal těšit na to, až bude slovník prohnán tiskařským lisem, došlo k něčemu neočekávanému. „*Když toto neobyčejně pracné dílo (čtyřiačtyřiceti let) bylo již připravováno pro tisk (roku 1656), shořelo spolu s celou mou knihovnou, tiskárnou a celým městem Lešnem požárem tak neočekávaným, že nic z něho nemohlo být zachráněno.*“²⁰ Zároveň se slovníkem se tedy ztratily i jeho

¹⁹ Hendrich, J.: *Jan Amos Komenský ve světle svých spisů* (DP, Praha 1941), str. 25–26

²⁰ Komenský, J. A.: *Sto listů J. A. Komenského* (Laichter, Praha 1945), str. 247

záznamy českých přísloví, takže vztah k dochované sbírce v *Moudrosti starých Čechů* nelze určit.

Pouze ve slovníku J. V. Rosy (asi 1620-1689), nazvaném podle práce Komenského *Thesaurus linguae Bohemicae*, máme snad citovány zbytky zachráněného materiálu lešenského, který Rosa při své práci použil; pravděpodobně některá přísloví pocházejí odtud, ale přesné údaje o tomto neexistují.

5.2.2 Politické a sociální podmínky v období okolo Bílé hory a role Komenského v této době

Bitva na Bílé hoře přerušila Komenského velký program zasvěcený péči o vzestup českého kulturního života a vzdělanosti dosud odpírané lidovým vrstvám a feudální společnosti. Veřejná činnost, jiná literární práce i prosté existenční starosti jej zaváděly ve vyhnanství jinam a nutily jej stále častěji sahat k latině, řeči vědců a státníků tehdejšího světa, čímž se zároveň ztenčil počet děl zpracovaných v mateřštině pro potřeby vzdáleného domova nebo roztroušených exulantů. Mezi taková díla patří *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské* (1650) a *Kancionál* (1659).

Když 22. listopadu 1670 Jan Amos Komenský umírá, zůstávají v jeho odkaze nesplněné plány připínající se hlavně k očekávanému smíru mezi národy a k svobodnému návratu do Čech; zůstaly i některé práce, které už nenalezly svého nakladatele a tiskaře. Mezi nimi ležel i český rukopis *Moudrosti starých Čechů*.

Zpracovanou látkou i samotným určením se Moudrost váže k pracím, které vznikaly v letech Komenského přímé účasti na kulturním dění českých zemí ještě před odchodem do exilu. Jak již bylo uvedeno, jedná se o období sbližování Jana Amose s životem lidu a jeho dějinné minulosti. Tento vztah nejen posiloval jeho práci a podněcoval nové plány, ale otevřel mu ve zkušenosti a v moudrosti lidu i bohatý zdroj, v němž mohl mnohé poznávat a čerpat z něj.

5.2.3 Žádná humanistická příručka sentencí

V literární práci členů Jednoty bratrské, ale i jiných autorů, se během 16. století věnovala velká část pozornosti otázkám jazyka. Od doby husitství se ve vlasti usilovalo o uplatnění češtiny v literatuře a ve veřejném životě. S tímto úsilím byly některými autory tvořivě spojovány humanistické teorie jazykové i literární (např. Erasma Rotterdamského), které se zaobíraly především písemným, ale i mluveným projevem.

Byl zdůrazňován požadavek ozdobného vyjadřování, v němž důležitou roli hrály básnické obrazy a také vhodně vkládané sentence. Vznikaly proto celé sbírky sentencí pro potřeby humanistických autorů. V souvislosti s tím byla středem zájmu i česká přísloví zaznamenaná v pracích slovníkářských i jazykových (Daniel Adam z Veleslavína, Jakub Srnec z Varvažova, Matěj Červenka a Jan Blahoslav apod.).

Rovněž Komenský²¹ spatřoval v příslovích vhodný prostředek pro ozdobu řeči a doporučuje jejich používání i učitelům. Například v zápisech ze shromáždění Jednoty bratrské 27. února 1635 v Lešně čteme doporučení, aby vyučování z jeho proslulé latinské učebnice *Brány jazyků* bylo při opakování a prohlubování látky provázeno „*adagii*“, tedy příslovími. Také v nevydané učebnici dějepisu, zvané *Historia Prophana*, provází jednotlivé úseky učební látky řadou sentencí a průpovědí z různých pramenů.²²

Soustředěnou práci příslovím však Komenský věnoval až v Moudrosti starých Čechů. V této práci překonal pouze jednostrannou pozornost, jaká dosud převažovala v teoretických dílech a jazykových pomůckách jeho předchůdců i současníků, hledajících v sebraných příslovích především příklady jaderného výrazu, vhodný prostředek pro okrášení řeči nebo pomůcku při studiu latinských textů. V Moudrosti připravil do té doby nejobsáhlejší soubor českých přísloví a pořekadel (přes dva tisíce). Upozornil na myšlenkovou bohatost uzavřenou do shromážděného materiálu a na jeho vztah k životu, uvažoval o bohatství výrazových možností jazyka, o jadrnosti a srozumitelnosti, které jsou předností těchto slovesných útvarů a předpokladem jejich účinku. V předmluvě Moudrosti o příslovích napsal:

„Přísloví neb přípovídka jest krátké a mrštné nějaké propovědění, v němž se jiné praví a jiné rozumí, to jest, slova znějí o nějaké zevnitřní, tělesné, známé věci a namítá se jimi něčeho vnitřního, duchovního, méně známého.“²³

„Takové paroemiae neb adagia, t. j. přísloví, ...směřují vždycky k formování v nás rozumnosti a opatrnosti při věcech života a obcování se dotýkajících.“²⁴

²¹ *Dekrety Jednoty bratrské*, vydal Antonín Gindely (Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, Praha 1865), str. 297

²² Toto dílo zapsané v leningradském rukopisu stručně rozebral Stan. Souček v *Naší vědě* XI, str. 161. Snímky rukopisu jsou uloženy v Národní a univerzitní knihovně v Praze.

²³ Komenský, J. A.: *Moudrost starých Čechů* (Státní nakladatelství literatury, hudby a umění, Praha 1954), str. 29

²⁴ Tamtéž, str. 30

Jednotlivá přísloví, kam autor zahrnuje vlastní přísloví i rčení, která nazývá „prostá povědění“, autor roztřídil podle metafor, obrazného vyjadřování myšlenek a pojmů, tedy vycházel z přístupu sémaziologického.

5.2.4 Moudrost starých Čechů aneb Proč ne Adagiorum Bohemorum farrago?

Komenskému, který hledal všechny prostředky, jak šířit poznání mezi lidem své země, nemohla unikat ideová a výchovná hodnota přísloví, jak dokazuje výše uvedený citát. Viděl v nich nashromážděnou životní zkušenost, vzácné dědictví z duchovního odkazu předků. Sám autor vytyčil dva důvody k užívání přísloví v předmluvě k svému dílu:

„...pro dvě příčiny adagií se užívá: Jedno pro ozdobu řeči, kteráž se jimi jako kvítky neb perličkami rozkošnými províjí, druhé pro jadrnost rozumu, aby mysl i v pozornosti snáze zadržána býti i snázeji a mocněji chápati mohla.“²⁴

František Svejkovský²⁵, autor předmluvy kritického vydání Komenského Moudrosti, se domnívá, že i samotný název sbírky vyjadřuje tento postoj. Komenský sám původně odmítl původní titul *Adagiorum Boemorum farrago*, připomínající spíše humanistické příručky sentencí; nato uvažoval mezi *Moudrostí předků národa českého* nebo variantou *Moudrost starých Čechů*, z čehož pak vznikl konečný titul *Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům*.

Komenský roztřídil látku do čtyř hlavních oddílů, které vyjmenovává hned v úvodním výkladu, a to takto:

- I) Z věcí přirozených, živlů, kovů, rostlin, zvířat etc. (*Ne vše zlato, co se třpytí*);
- II) Z věcí řemeslných, od lidí vymyšlených a spořádaných (*Jak zapřáhl, tak jede*); III) Z historií neb věcí někdy při někom stalých a zběhlých (*Mistr Nouze naučil Dalibora housti*);
- IV) Z básní a fabulí, kterýmiž někdy mudrci lidské činy vysráželi (*Beran vlku vodu kalí*).

²⁵ Tamtéž, str. 31-32

Tyto oddíly pak ještě uvnitř rozdělil na menší tematické okruhy, přičemž začal od Boha a pokračoval přes přírodu k člověku a jeho činnosti. Dělicím principem není tedy smysl přísloví, ale okruh, z něhož je čerpáno obrazné vyjádření.

Rukopis tohoto díla nenese stopy pečlivé definitivní úpravy k tisku, jak tomu bylo u jiných prací autora. Komenský upravoval drobnými změnami zápisy některých přísloví, jinde přemísťoval, tvořil tematické celky a do toho opravoval text jazykově i stylisticky. Později svůj rukopis doplnil o malou část nadepsanou „Varia“. Písmo tohoto přípisu je zběžné a těžko čitelné.

5.2.5 Charakter a původ příslovného materiálu

Komenský zhodnotil přísloví jako specifický slovesný útvar po stránce formální i obsahové a vyzdvihl jeho společenskou funkci. Neshromažďuje látku pouze proto, že ho zajímá v souvislosti s jazykovou prací, nezapisuje přísloví, aby v nich „moudrost předků“ pouze uchoval, ale chce z nich těžit také pro současný život, především pro cíle výchovné. Z toho vychází při výběru přísloví a zařazuje takový příslovný materiál, v němž nachází vyjádřeny základní zásady jednání a života nebo na němž může naopak ukazovat jejich porušování. Ráz těchto zásad byl určován křesťanským pojetím morálky, v níž byla mravní pravidla pojímána jako příkazy nadčasové, neměnné a pro všechny platné. V Moudrosti najdeme jen málo prvků, které se váží přímo k okruhu společenské a politické problematiky. Zařadil-li autor takovéto přísloví, pak se dotýkalo rozporu této problematiky se základními principy morálky (např. chudoby, útisk poddaných, omezování svobody člověka apod.).

Co se týče původu příslovného materiálu, autor nerozlišoval, zda jde o knižní, nelidová či lidová přísloví – všechna patřila do „moudrosti předků“ – a dokonce přejímal i z cizích pramenů. Výzkum ukázal, že Komenský použil většinou materiál známých českých sbírek 16. století, především Srncovy sbírky, Blahoslavova zpracování Červenkových přísloví, anonymní Knížky rýmovní a Veleslavínova slovníku. Vedle toho čerpal ze zdrojů především polských (sbírka S. Rysińskiego), latinských, německých a použil i citátů z Bible. Podle Svejkovského však přesto nelze vždy přesně a jednoznačně tvrdit, že výskyt téhož přísloví ve více knihách je dokladem přejímání. Právě přísloví má svou zvláštní problematiku, vyplývající z toho, že je součástí ústní slovesnosti, jejíž nositelé jednotlivé slovesné útvary nejen udržují, ale

působí i na jejich proměny, a proto není vyloučeno, že některá z přísloví, k nimž byl často shledáván alespoň blízký literární pramen, bylo přece zachyceno z ústní tradice.

5.2.6 Kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe

V dosavadním oceňování Komenského Moudrosti sehrály důležitou roli dva závěry badatelů, kteří studiu této památky věnovali nejvíce sil.

První z nich se týká původnosti materiálu. Výše zmíněné Flajšhansovy závěry z roku 1917 o knižních pramenech díla způsobily, že bylo pro domnělou nepůvodnost podceňováno. (Podobná kritika stihla v té době i práci F. L. Čelakovského *Mudrosloví národa slovanského v příslovích*, jíž se zabýval K. Dvořák v doslovu ke kritickému vydání z roku 1945; viz níže.) Viděli jsme však, že se tak dělo neprávem, jestliže se nesoustředíme na pouhou otázku původnosti sběratelské práce, která byla rozhodně kladena jako hodnotící měřítko v době pozitivistického zkoumání, a když naopak přihlídneme k významu této práce Komenského především z hlediska českého písemnictví z bělohorského období. Přínos autora nespočívá pouze v shromáždění materiálu, ale i v jeho zhodnocení a určení.

J. V. Novák oslabil význam Moudrosti závěrem, že byla pouhým doplňkem či „pomůckou“ ke Komenského jazykové učebnici *Bráně jazyků*, když Komenský tvrdil, že se k prohloubení jazykového vyučování mají připojovat příběhy a „přípovídky“ týkající se daného tématu. Toto Novák vztáhl na text Moudrosti a připojil ještě několik dalších dokladů. Jeho pohled byl všeobecně přijímán až do doby, kdy Stanislav Souček důvody Novákova závěru odmítl, když se zabýval *Zprávou a naučením o kazatelství*.²⁶ Mimo jiné otřásl Novákovým datováním, které záviselo na spojení Moudrosti s *Bránou jazyků* a kladlo její zpracování na počátek třicátých let 17. století. Díky svému výzkumu došel k závěru, že Moudrost byla zpracována ve své základní koncepci již dříve, někdy blíže počátku dvacátých let 17. století. Různé vrstvy přípisů v rukopise však definitivní určení ztěžují.

Také Svejkovského rozbor přispěl k potvrzení závěrů, že jde o práci svým pojetím i vznikem samostatnou, nezávislou na tak úzce pedagogickém podnětu, jak předpokládal Novák, a že vzniklo ještě před odchodem Komenského do vyhnanství, kdy autor plnil svůj cíl – prospívat lidu rodné země prací psanou mateřským jazykem.

²⁶ Souček, S.: *Komenský jako theoretik kazatelského umění* (Česká akademie věd a umění, Praha 1938), str. 153-159

5.2.7 Přísloví a rčení, která přetrvala nápor času

I. Od věcí přirozených

Ani kuře nerádo darmo kutá a hrabe. Bez práce nebudou koláče. Co tě nepálí, nehas. Čas růží přináší. Čeho oči nevidí, toho srdce neželí. Dobrá mysl půl zdraví. Dočkej času, co hus klasu. (Čekám času, co hus klasu.) Druhý den vždycky moudřejší. Jablko nedaleko stromu padne; pakliť padne, rádo se zase špičkou obrátí. Kam vítr, tam plášť. Každý pes nejvíc štěká, nejméně kouše. Každý pták tak zpívá, jak mu narostl nos. Kdo chce psa bít, najde kyj. Lepší něco, než nic. Lepší vrabec v hrsti než jeřábek na střeše. (Lepší holub v ruce než jeřábek na střeše.) My o vlku a vlk za humny. Ne vše zlato, co se třpytí. Neříkej huj, až přeskočíš. Po bouři bývá jasno, po jasnu mračno. Podáš-li mu prstu, ujme tě za celou ruku. Ptáka po peří, vlka po srsti, člověka po řeči. Strach má velké oči. Strůmek se z mládí dá ohýbat, k starosti nic. Tichá voda břehy podmílá, prudká pak předce běží. Zítřka také den bude. Zub za zub. Železo železem se ostří.

II. Od řemeslnictví

Blázen, kdo dává, a dvojnásobní, kdo nebere. Bližší košile než kabát. Cizí chléb vždycky sladší (chutnější). Čas růží přináší. Čí chléb jíš, toho píseň zpívej. Dotud se se čbánek pro vodu chodí, až se rozrazí. Dvanáctero řemesel, třináctá nouze. Hlavou zdi neprorazíš. Holub pečený žádnému do úst nevletí. I mistr tesař se utne. Jak jsem koupil, tak prodávám. Jeden o vozi, druhý o kozi. Jeden za osmnáct, druhý bez dvou za dvacet. Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. Kdo maže, ten jede. Komu raditi nelze, nelze pomoci. Lepší blízký soused, než daleký přítel. Lepší vrabec v ruce než vrána na střeše. Nenarodil se člověk ten, kterýž by se slíbil lidem všem. Není toho fochu, aby v něm nebylo pravdy trochu. Pozdě bycha honiti. Všudy dobře, doma nejlép.

III. Od příhod

Darovanému koni na zuby nehleď. Chudoba cti netratí.

5.3 JOSEF DOBROVSKÝ

5.3.1 Proč se jazykový kritik Josef Dobrovský příslovími vůbec zabýval?

Josef Dobrovský projevoval zájem o česká přísloví již v osmdesátých letech 18. století, ale teprve počátek 19. století umožnil ve své době kompletní sbírce přísloví ukázat světu její podobu. Roku 1804 vyšla anonymně *Českých přísloví sbírka* s podtitulem *Po vydání Mistra Jakuba Srnce a Františka Ondřeje Hornýho vnově rozmnožená*, jakožto první česká vědecká práce svého druhu. Josef Dobrovský ji vydal, spolu s jinými svými vědeckými pracemi, v první fázi Národního obrození, kdy usiloval o stabilizaci českého literárního jazyka a upevňování literární kultury vydáním prvního dílu *Německo-českého slovníku* z roku 1802, který sbírce předcházel, a *Podrobné mluvnice české řeči*, vydané v roce 1809, jež sbírku následovala.

Podle Miroslava Heřmana²⁷, autora prvního kritického vydání této abecedně řazené sbírky, na rozdíl od těchto dvou normativních děl měla sbírka za cíl oživit soudobý spisovný jazyk. (Dobrovský totiž v příslovích spatřoval zdroj, z něhož se může obohacovat frazeologie soudobého spisovného jazyka.) Neuvažoval o příslovích pouze teoreticky, ale sám je prakticky využíval zejména ve své korespondenci. V příslovích spatřoval nejen slohovou ozdobu, ale zejména oceňoval jejich kvality jazykové, myšlenkové i výchovné.

5.3.2 Knižní opora pro Dobrovského

Základní materiál mu poskytly národní spisy různé povahy (nábožensko-polemické či didaktické) a různých žánrů, ať už to byl katolický traktát či výklad bratrský, napříč různými autory. Ze 45 děl, která procházel, navíc vybral pouze materiál věcně přínosný a z jazykového hlediska zajímavý, tedy vhodný k jazykově kritickému zkoumání. Vycházel především z rukopisné sbírky přísloví Matěje Červenky (1521-1569) a Jana Blahoslava (1523-1571) a dále ze sbírky Jakuba Srnce z Varvažova († 1586) zvané *Dicteria seu proverbia bohemia* (*Slovníková sbírka českých přísloví*) z roku 1582, později upravené Františkem Ondřejem Horným v roce 1705. Vedle těchto

²⁷ Dobrovský, J.: *Českých přísloví sbírka* (Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1963), str. 12-13

pramenů dále čerpal z knižní literatury, tedy ne ze sbírek přísloví, a to především z období humanismu a doby veleslavínské, např. z alegorického *Masopustu* Vavřince Leandra Rvačovského (1525-1590), mravokárné *Kupidovy střely* Šimona Lomnického z Budče (1552-1622), slovníků Daniela Adama z Veleslavína (1546-1599) atd. Z pramenů doby pobělohorské Dobrovský vybral pouze *Thesaurus linguae bohemicae* Václava Jana Rosy a sbírku *Hořčičky* (1678) Slováka Daniela Sinapia.

Tyto zdroje Dobrovskému umožnily nejen objevit dosud neznámý materiál, ale také mohl odlišit přísloví ústně tradovaná od knižních. Navíc si zaznamenával každé přísloví, které objevil, a to mu umožnilo zkoumat frekvenci daného gnómického materiálu. Své rukopisné doplňky Dobrovský opatřil záznamy o kritice určitého jazykového jevu, nebo upozorňoval na zastaralé či již zaniklé výrazy vyskytující se v českých příslovích. Touto svou prací poskytl oproti starším sbírkám širší základ pro studium českých přísloví z hlediska srovnávacího.

Dobrovský každý pramen kriticky hodnotil, a tak např. s Hájkovým jménem, pro nevěrohodnost jeho *Kroniky české*, se setkáme v díle Dobrovského jen zřídka. Odmítavý postoj zaujímá také vůči Komenskému, jemuž vytýká jazykovou stránku a prozodii, a tudíž do své sbírky zařadil pouze malou část materiálu z jeho prací.²⁸

5.3.3 Forma, či obsah?

Jak známo, doba veleslavínská je právem považována za „zlatý věk českého písemnictví“. Dobrovský neváhal využít příležitosti, aby ukázal na knižních příslovích veleslavínské doby také povahu a stav tehdejšího jazyka, a zároveň veleslavínskou jazykovou normu používal jako takový metr, kterým poměřoval stupeň dokonalosti či nedokonalosti jazyka své doby. Daniel Adam z Veleslavína jej zaujal zvláště proto, že k latinským příslovím ve svých slovnících uváděl významově příbuzné české ekvivalenty, proniklé často do ústní tradice, čímž předčil všechny ty, kteří se dosud snažili o vykonstruovaný doslovný překlad latinských přísloví.

Dobrovský vybíral zejména takový gnómický materiál, na němž mohl ukázat smysl pro zkratku i schopnost pregnantně vyjádřit lidovou zkušenost. Ačkoliv v příslovích vyhledával především jazykové problémy a předmětem jeho studia byla jazyková kritika, nepodceňoval ani obsahovou a myšlenkovou náplň přísloví. Sběratel

²⁸ Dobrovský uvádí pouze jedno přísloví, jež převzal od Hájka (*Nechvalitebný pták, kterýž trousí do svého hnízda.*). Stejně tak pouze jediné přísloví autor převzal od Komenského (*Hadra vždycky najde onuci.*).

měl také smysl pro pádnost a věcnost přísloví, a tak si vybíral pouze taková, jež byla "acute dicta, rem tangencia"²⁹, dále ta, která sloužila k zesměšnění nebo k mravokárnému účelu, např. ve Rvačovského Masopustu, a také přísloví didaktická, např. ve sbírce Jakuba Srnce. Větné frazeologismy, jež neobsahovaly hlubší myšlenku nebo jejichž důvtip byl nepatrný či žádný, Dobrovský odmítal.

Vedle výše zmíněných tří typů přísloví věnoval pozornost také frazeologismům aktivně reagujícím na nové skutečnosti měnícího se života a výstižně postihujícím nějakou historickou situaci, jako např. přísloví *Kozel v zahradě, Němec v české radě*, doložené z Dalimila, které vystihuje vzrůstající odpor proti pronikání cizího živlu bohatého německého měšťanstva. Prísloví *Ne toho pták, kdo ho lapil, ale kdož jej snědl* nebo *O chudého se každý otře, Páni se rvou, sedláci, nastavte vlasů* však nereflektují žádné konkrétní historické pozadí, nýbrž obecnou platnost; z nich si lze vytvořit představu, v jakém souladu byla česká přísloví s myšlením poddaného lidu a jak se v nich odrážel sociální patos doby.

Neméně pozornosti bylo věnováno příslovím, jejichž obsahem je život určitých společenských vrstev, např. řemeslníků, tovaryšů, hospodských, kuchařek atd. a dále těm, jež byla odrazem stále se přiosťujícího národnostního napětí, např. *Nebojí se Němec, že mu gatě vezmou*.

Vedle jazykové a obsahové stránky přísloví byl Dobrovského zájem soustředěn také na postižení správného smyslu českého přísloví a ke zjištění historických událostí, jež podnítily jeho vznik, čímž zahanbil starší sbírky, které tyto důležité aspekty nebraly v potaz. A proto své přípravné práce ke sbírce opatřoval interpretacemi vlastními či přejetými ze spolehlivých pramenů.

5.3.4 Kdo seje vítr, sklídí bouři

Roku 1848 vychází lidovým vrstvám určený sborníček *Českých přísloví a pořekadel* od Jana Knedlhane-Liblínského, radikálně demokratického novináře a politického odpůrce K. H. Borovského, v jejíž „předslovu“ je Dobrovského sbírka z r. 1804 temperamentně kritizována. Hlavní výtka je namířena proti tomu, že Dobrovský nesbíral materiál od lidu, jakožto autentického zdroje, ale že se opíral o knižní základ, a podružná výtka se kriticky zaobírá metodickou stránkou.

²⁹ Dobrovský, J.: *Českých přísloví sbírka* (Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1963), str. 13

Podle autora kritického vydání Heřmana²⁹ se však tato kritika ukázala jako neoprávněná, neboť u obou sbírek, Dobrovského a Knedlhansovy, se jednalo o dvojitý přístup zpracování příslovnické problematiky. Smysl a cíl obou prací vystihují jejich motto. Dobrovského oblíbené motto *Vřet' každému srdce po jazyku svém*, převzaté z Dalimilovy kroniky, akcentuje především filologický aspekt. Ve zkratce je zde vyjádřeno historické poslání sbírky zamýšlené jako výraz jednoho z autorových cílů: ukázat na českých příslovích čerpaných ze staršího knižního základu jazykovou kulturu minulosti a z tohoto poznání vycházet při zjišťování podmínek pro potřeby soudobé jazykové a literární kultury. Naproti tomu motto Knedlhansovy sbírky *Vox poluli, vox dei* v sobě nese rysy soudobého radikálního hnutí a odráží se v něm plebejsky pojatá demokratická ideologie.

Ráz a cíl Dobrovského sbírky je dán dobou jejího vzniku, kdy smyslem sběratelské práce nebylo obrozenské poznání lidu, ale poznání folkloru. Českých přísloví sbírka vyšla v době, kdy poznání lidu ještě zdaleka nestálo v popředí vědeckého zájmu, ale kdy příslovnické sběratelství bylo výsledkem zájmu o jazyk, v němž se spatřovala dominující složka českého národního povědomí.

Posouzení, zda je některá z těchto dvou sbírek lepší, je zcela bezpředmětné, neboť, jak již bylo řečeno, jedná se o dva různé úhly pohledu na tutéž věc. Hodnocení, zda je sbírka „dobrá“, či ne, nelze zakládat na vzájemném srovnání obou sbírek, ale na tom, zda dotyčná sbírka splnila cíl, který si stanovila.

Závěrem lze říci, že Dobrovský svým materiálem získaným převážně z české humanistické literatury vedle Čelakovského nejvíce přispěl k obohacení dalších sbírek přísloví z druhé poloviny 19. století. Přispěl jednak k rozšíření lexika českého jazyka zpřístupněním neznámých fondů přísloví, a jednak k oživení a demokratizaci literárního projevu. Dobrovský jako první zkoumal vznik, frekvenci a sémantiku českých přísloví. Tato sbírka je spojovacím článkem mezi starší paremiologickou (folkloristickou) tradicí, reprezentovanou J. A. Komenským, a mladší, dovršenou F. L. Čelakovským. Svou historickosrovnávací předmluvou je *Českých přísloví sbírka* první vědeckou prací pojednávající o tomto tradičním útvaru lidového podání.

5.3.5 Zaniklá vs. dosud užívaná přísloví

Většinu přísloví, která Dobrovský sebral, lze dnes již považovat za zaniklou. Jedná se o všechna ta, která si vzala na mušku kritiku sociální nespravedlnosti a útlatu poddaného lidu (*Když se páni rvou, sedláci vlasů půjčiti musejí.*), ta, jež odrážela národnostní napětí (*Nebojí se Němec, že mu gatě vezmou.*), dále přísloví, která hodnotila nové skutečnosti měnícího se života a výstižně postihovala nějakou historickou situaci (*Kozel v zahradě, Němec v české radě.*) a neméně pak ta, jež se vztahovala k životu určitých společenských vrstev (*Chtěje se kyji vyhnouti, trefil jsem na palici. Jaká příze, takové plátno.*). Některá přísloví se však užívají dodnes.

Ani kuře nerádo darmo kutí a hrabe. / Ani slepice darmo nehrabe. Bližší košile než sukňe (kabát). Co jest s šeptem, to jest s čertem. Co koho nepálí, toho nehas. / Když tě nepálí, nehas. Co mnoho, to příliš. Co nemůž d'ábel dovesti, ta baba vše hledí svesti. Co není shůry dáno, v apatyce nekoupí. Co se doma navaří, má se doma snísti. Chudoba cti netratí. Čas růži přináší. Čeho oči (oko) nevidí, toho srdce neželí. Čí chléb jíš, toho píseň zpívej. Čím kdo zachází, tím také schází. Čistota půl zdraví. Člověk miní, Pán Bůh mění. Darovanému koni na zuby nehleď. Dělej čertu dobře, peklem se ti odmění (odplatí). Dlouhé vlasy krátký rozum. Do třetice všeho dobrého. Dobrá mysl půl zdraví. Dobré samo se chválí. Dočkej času co hus klasu. Dotud se dčbánek pro vodu chodí, až mu se ucho utrhne. Jak sobě ustele, tak lehne. Jeden za osmnáct, a druhý bez dvou za dvacet. Jedno lepší než druhé. Horké železo nejlépe se kuje. Kam vítr, tam plášť. Kde nic není, tu ani smrt nebéře. Kdo chce kam, pomozme mu tam. Kdo chce s vlky býti, musí s nimi výti. Kdo komu jámu kopá, sám do ní upadá. Kdo maže, ten jede. Kdyby nebylo kdyby, nebylo by chyby. Kocour není doma, myši mají luzum (mají prě). Kolik hlav, tolik rozumů. Komu čest, tomu čest má být dána, do chomouta nehodí se než sláma. Lepší vrabec v hrsti nežli čáp na střeše. Líná ústa holý neštěstí. Mladost radost. Mnoho psů zaječí smrt. My o vlku a vlk (on) za humny. My o voze a vy (ty) o koze. Ne všechno zlato, co se blyští. / Není všecko zlato, co se třpytí. Ne vždycky posvícení. Nemáš-li peněz, do hospody nelez. Není nalezen člověk ten, aby se zalíbil lidem všem. Neštěstí nechodí po horách, ale po lidech. Nové koštiště dobře mete. Panenko, sedávej v koutě, budeš-li hodná, najdou tě. Pýcha předchází pád. Píchá tě dobré bydlo. Pozdě bycha honí. Rovný rovného hledá. Ruka ruku myje (umývá). Sliby chyby. Tichá voda břehy mele. Všude dobře, doma nejlépe. Z cizího krev neteče. Žádnému pečený holub (vrabec, pták) do huby (ust) nevletí.

5.4 FRANTIŠEK LADISLAV ČELAKOVSKÝ

5.4.1 Čelakovského jasný cíl

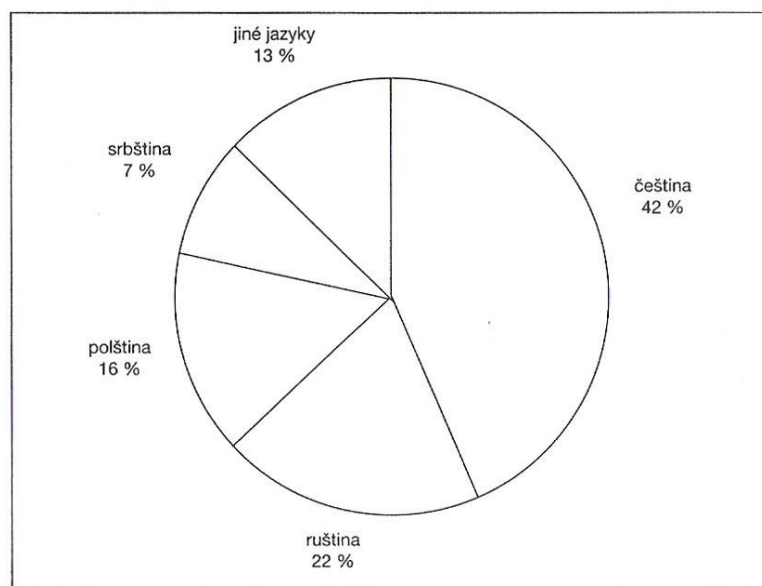
František Ladislav Čelakovský učinil pokus o vytvoření dokonalého díla, které by předčilo dosud vydané sbírky přísloví (Srnc, Blahoslav, Komenský, Dobrovský atd.). *Mudrosloví národu slovanského v příslovích* vyšlo v roce 1851 (s vročením 1852) jakožto výsledek autorova celoživotního úsilí.

Čelakovského *Mudrosloví*, obsahující kolem 8500 přísloví (podle třetího vydání z r. 1949 v redakci etnografa K. Dvořáka, profesora FF UK), autor představuje svůj materiál uspořádaný do 17 tříd, kterým je předřazena ještě jedna skupina nečíslovaná, Prísloví o příslovích. Čelakovský sám se v jednom dopise zmiňuje, že má shromážděno mnoho materiálu, který chce podat v původních jazycích a s českými vysvětlivkami, ale nikoliv abecedně, jak bylo ve vydavatelské praxi běžné, ale uspořádal jej tak, aby podal „*dokonalé ponětí o filosofii, mravnosti, vtipu etc. našeho lidu*“³⁰. Přitom autorovi nešlo o úplnost, ale o charakteristický výbor ukázek v hlavních slovanských jazycích, a to češtině (3182), ruštině (1687), polštině (1218), srbštině (540), viz obr. 1. Kromě těchto přísloví se v *Mudrosloví* objevila přísloví z ukrajinštiny (273), chorvatštiny (154), haličských dialektů (130), ilyrštiny (113), hornolužičtiny (84), slovinštiny (51), bulharštiny (38), slovenštiny (17), dolnolužičtiny (8), běloruštiny (4) a dalmatštiny (1).

Autorovou snahou nebylo ulpět na starém a pouze knižním materiálu, nýbrž usiloval o jeho doplnění sběrem přísloví dosud žijícího lidu. V tom mu pomáhali jeho přátelé, kteří mu zasílali materiál korespondenčně. Tímto způsobem získal česká přísloví od Kamarýta, Plánka, Vinařického i Němcové; slovenská přísloví patrně prostřednictvím Kollárovým; jinoslovanská přísloví včetně informací o jejich pramenech např. od Dutkiewicze, Kucharského, Srezněvského aj.

³⁰ Čelakovský, F. L.: *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (Lika Klub, Praha 2000), str. 905

Obr. 1 Jazykové prameny sbírky Čelakovského

(Zdroj: Bittnerová, D. – Schindler, F.: *Česká přísloví* (Karolinum, Praha 2003)

5.4.2 Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde

Byl to právě Dobrovský, kdo dal popud k vydání *Mudrosloví*. Avšak pro Čelakovského není příslovnický materiál pouze předmětem kritického poznávání, jako tomu bylo právě u Dobrovského, nýbrž mu byl prostředkem k aktuálnímu působení. Toto je rys, jímž se Čelakovský nejpodstatněji odlišuje od Dobrovského, rys daný tím, že romantická věda je součástí ideologie mladého měšťanstva. Smyslem *Mudrosloví* bylo představit Slovary před tváří Evropy jako národ vysokých kvalit a neotřeseného mravního zdraví a zároveň dodat Čechům potřebnou hrdost z vědomí příslušnosti k tak mohutnému a mravně dokonalému národu.

Čelakovskému bylo vytýkáno, že neuvádí původ přísloví, že je nepřesný a nedůsledný v citaci pramenů, nezaznamenává varianty, nejmenuje spolupracovníky atd., a tak se zdá, že Čelakovský jeví ve své práci nedostatek. Jak ale uvádí autor doslovu kritického vydání z r. 2000 Karel Dvořák³¹, je potřeba na dílo nahlížet z hlediska romantické vědy.

V období romantismu se mělo za to, že všechno, co se vyskytovalo v lidovém podání, také v lidu vzniklo. Romantická věda zdůrazňovala lidové přísloví jako svébytný útvar podléhající vlastním zákonitostem a byla přesvědčena o jeho

³¹ Čelakovský, F. L.: *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (Lika Klub, Praha 2000), str. 911-912

nezávislosti na knižním pramenu, a tudíž se nezkoumalo, co do ústního podání přešlo z literatury umělé.

Hlavní zájem se soustřeďoval na pokus podat obraz národní povahy. Jestliže tedy přísloví byla lidového původu a archaická, Čelakovský právem opomíjel citaci, a tak se nijak neodchyloval od vědecké praxe své doby, a tedy vědeckost je potřeba hledat jinde než v jeho poměru k pramenům.

Jak již bylo zmíněno, vedle pramenů knižních Čelakovského sbírku tvoří materiál původem v ústním podání. Převážná většina frazémů v Mudrosloví je výrazem selské ideologie, a proto lidová pořekadla a přísloví nesou společné rysy jako např. zájem o práci, hospodářství; náboženské představy atd. Ve vztahu k vrchnosti světské i duchovní však frazémy vykazují rozdíly. Na jedné straně úcta, poslušnost, oddanost a na straně druhé kritika, ba i odboj.

Tato sbírka tvoří mezník ve vývoji českého písemnictví. Ve srovnání se sbírkou Dobrovského se Mudrosloví jeví jako důsledek postupně se měnícího vztahu k lidu, který se stal v soulase s romantickým patosem doby nositelem pradávnejší kultury a tvůrcem kolektivního projevu. Změněný poměr k lidu, v němž nastupující buržoazie hledala oporu pro své národní, politické i kulturní cíle, se projevil i v zájmu o přísloví, jakožto jeden z výtvorů lidového myšlení a zkušeností.

Tak jako objektivní potřeby doby podnítily sbírku Dobrovského, tak i Čelakovského Mudrosloví je výrazem dobové situace a má svou společenskou funkci.

Srovnáme-li obě nejvýznamnější sbírky, vidíme jejich základní rozdíly v pojetí, cíli, obsahu i metodě.

5.4.3 Přísloví, která přetrvala dodnes

Bez práce nejsou koláče (není ovoce). Co bylo, bylo. Co se lehce nabude, snadno se pozbude. Co sejde z očí, to vyjde ze srdce. Co si kdo nadrobí, to si musí sníst. Co si naseješ, to žítí budeš. Cos sobě navařil, to jísti budeš. Čas (na nikoho) nečeká. Čí (Koho) chleba jíš (a pivo piješ), toho píseň zpívej. Čím srdce je nadchnuto, tím ústa jsou naplněna. Čiň čertu dobře, peklem se ti odvděčí (odmění/odslouží). Člověk miní, Pán Bůh mění. Dané slovo platí. Dlouhý jazyk – krátké ruce. Dobré samo se chválí. Dobře bývá, když jsou vlci syti a kozy cely. Dokud železo žhavé (řeřavé), kuj. Dvakrát (Desetkrát) měř, jednou řež. Hlad je nejlepší kuchař. Hlas lidu, hlas boží. Host i ryba třetí den (třetího dne) smrdí. Chudoba cti netratí (, polibte mě v prdel, bohati). Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Jaký pán, takový krám (chrám). Jeden za osmnáct, druhý bez dvou za dvacet. Jedním uchem sem (tam), druhým ven. Jiný kraj, jiný mrav. Kde (nic) není, (ani) smrt nebere. Kde jest dobrý konec, dobrá jest celá věc. Kdo chce s vlky býti, musí s nimi (s vlky) výtí. Kdo pospíší, dvakrát dává. Komu čest, tomu čest, pastuchovi hůl (pastýřovi trouba). Komu se nelení, tomu se zelení. Lépe pozdě, nežli nikdy. Lepší málo nežli nic. Lepší vrabec v hrsti než holub (čáp/jeřábek) na střeše. Lež má krátké nohy, daleko nedojde. Malé děti, malá starost, velké děti, velká starost. Mezi slepými jednooký králem. Nedaleko (od) stromu jablka padají. Po bouři bývá jasno (a po jasnu mračno). Pomalu, ale jistě. Potrefená husa se nejdřív ozve (nejvíc křičí). Pozdě bycha honiti. Práce kvapná – málo platná. Příležitost dělá zloděje. Ranní ptáče dál doskáče. Ruka ruku myje (obě bývají bílé). Slovo dělá muže. Snadno hůl najíti, kdo chce psa bítí. Stará láska nerezaví (nehasne). Tichá voda břehy mele (podmílá/podryvá), prudká přes ně (před ně) běží. V nouzi (a potřebě) poznáš přítele. Vrána vedle vrány sedá, jeden druhému roveň hledá. Vše přílišné škodí. Všude dobře, doma nejlépe. Za zeptání nic nedáš. Žádný učený z nebe nespádl.

6. Dotazníkový výzkum

V praktické části jsme se zabývali průzkumem znalosti přísloví a pořekadel prostřednictvím dotazníku u respondentů různého věku, vzdělání a pohlaví. Pokud se týká lokality, ve které byl výzkum prováděn, jednalo se o město Písek, ležící v jižních Čechách. Dohromady 98 dotazníků, ať už rozdaných ve fyzické podobě, či rozeslaných elektronicky, vyplňovali respondenti především z řad přátel, známých a příbuzných. Výjimku tvoří nejmladší věková kategorie, již tvořili žáci třídy 8.B ze ZŠ J. K. Tyla v Písku.

Dotazník se skládá z hlavičky, kam respondenti vyplnili údaje o jejich věku a dosaženém vzdělání, příp. studiu; dále z vlastního dotazníku, jenž obsahuje 7 úkolů, týkající se problematiky přísloví, a na závěr jsou připojeny dvě otázky, týkající se vztahu respondenta k příslovím.

Výsledky dotazníkového šetření jsou zpracovány úkol po úkolu a tříděny primárně podle věkové kategorie respondentů. Potvrdil se totiž předpoklad, že na povědomí lidí o příslovích má rozhodující vliv především věk dotazovaných. Věková kategorie do 20 let byla zastoupena 24 respondenty, kategorie 21-35 let 20 respondenty, 36-50 let 18 respondenty a věková kategorie od 51 let byla zastoupena 20 respondenty.

Pokud na některou z otázek neodpověděli všichni dotazovaní, uvádíme v odstavci poznámek pro danou věkovou kategorii údaj o počtu odpovědí. V případě, že odpověděli všichni dotazovaní, tento údaj neuvádíme.

Pozn. Veškeré výroky získané z dotazníků jsou přepsány doslova, tedy včetně gramatických chyb, a jsou uvedeny v uvozovkách.

1. Napište pět přísloví nebo pořekadel, která vás napadnou jako první.

Tímto dílčím úkolem jsme chtěli získat seznam nejznámějších a nejpoužívanějších přísloví a pořekadel. Seřadili jsme je podle četnosti od nejčastěji uvedených po ta, která byla uvedena pouze jedenkrát. Záznamy o četnosti jsou uvedeny v tab. 1.

Neúplná znění přísloví jsme nepovažovali za správná a uvádíme je v odstavci poznámek pro danou věkovou kategorii za seznamem přísloví/pořekadel, stejně jako nesprávná znění, citáty či jiné odpovědi.

Tabulka 1 Četnost přísloví/překadel podle věku respondentů a celkem

Přísloví/překadla	do 20 let	21-35 let	36-50 let	od 51 let	celkem
<i>Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.</i>	12	18	6	12	48
<i>Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.</i>	2	14	5	9	30
<i>Bez práce nejsou koláče.</i>	18	3	3	3	27
<i>Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.</i>	2	12	7	4	25
<i>Lež má krátké nohy (, daleko nedojde/neuteče).</i>	7			6	13
<i>Dvakrát měř, jednou řež.</i>	6		2		8
<i>Komu se nelení, tomu se zelení.</i>		2	3	2	7
<i>Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.</i>	1	1	1	4	7
<i>Vrána k vráně sedá (, rovný rovného si hledá).</i>	2	4			6
<i>Jak si kdo ustele, tak si lehne.</i>		2	1	2	5
<i>Bez peněz do hospody nelez.</i>	3			1	4
<i>Bližší košile než kabát.</i>		1		3	4
<i>Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš.</i>		2	1	1	4
<i>Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde.</i>		1	2	1	4
<i>Lepší vrabec v hrsti než (li) holub na střeše.</i>		1	1	2	4
<i>Líná huba, holé neštěstí.</i>		1	2	1	4
<i>Co tě nepálí, nehás.</i>		1	1	1	3
<i>Kam vítr, tam plášť.</i>		1	1	1	3
<i>Kdo se bojí, nesmí do lesa.</i>	1	1		1	3
<i>Kovářova kobyla a ševcova žena chodí bosy.</i>		1	2		3
<i>Mluvíti stříbro, mlčetí zlato.</i>		2		1	3
<i>Mnoho psů, zajícova smrt.</i>		2		1	3
<i>Pýcha předchází pád.</i>		2	1		3
<i>Ranní ptáče dál doskáče.</i>	1	1		1	3
<i>S poctivostí nejdál dojdeš.</i>		2		1	3
<i>Boží mlýny melou pomalu, ale jistě.</i>			1	1	2
<i>Darovanému koni na zuby nehleď.</i>			2		2
<i>Dočkej času jako husa klasu.</i>	1	1			2
<i>Chytrému napověz, hloupého kopni/trkni.</i>			1	1	2
<i>Jablko nepadá daleko od stromu.</i>	2				2
<i>Jeden za osmnáct, druhý bez dvou za dvacet.</i>				2	2
<i>Kdo chce víc (moc), nemá nic.</i>		2			2
<i>Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí.</i>		1		1	2
<i>Na hrubý pytel hrubá záplata.</i>				2	2
<i>Nechval dne před večerem.</i>		1		1	2
<i>Není všechno zlato, co se třpytí.</i>			1	1	2
<i>Ráno moudřejší večera.</i>			1	1	2
<i>Trpělivost přináší růže.</i>			1	1	2
<i>Zvyk je železná košile.</i>			1	1	2
<i>Ani kuře (za)darmo nehrabe.</i>				1	1
<i>Co je doma, to se počítá.</i>				1	1
<i>Co je šeptem, to je čertem.</i>			1		1

Příslóví/pořekadla	do 20 let	21-35 let	36-50 let	od 51 let	celkem
Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek.				1	1
Co oko nevidí, srdce nebolí.			1		1
Co se vleče, neuteče.					1
Často v haleně chatrné najdeš rozumy jadrné.				1	1
Čí chleba jíš, toho píseň zpívej.			1		1
Čistému vše čisté.				1	1
Dej a bude ti dáno.		1			1
Devatero řemesel, desátá bída.		1			1
Dlouhé vlasy, krátký rozum.	1				1
Dobrá hospodyňka pro pírkou i přes plot skočí.		1			1
Chceš-li mír, připravuj válku.		1			1
I mistr tesář se někdy utne.			1		1
Jak k jídlu, tak k dílu.				1	1
Jaký pán, takový krám.		1			1
Jedna vlaštovka jaro nedělá.				1	1
Kam nemůže (nechodí) slunce, tam musí lékař.				1	1
Kde nic není, ani smrt nebere.				1	1
Kdo dřív přijde, ten dřív mele.			1		1
Kdo chce kam, pomozme mu tam.			1		1
Kdo chce s vlky býti, musí s nimi výtí.		1			1
Kdo nepracuje, ať nejí.		1			1
Kdo si počká, ten se dočká.				1	1
Kdo šetří, má za tři.		1			1
Když se kácí les, létají třísky.				1	1
Kosa padla na kámen.		1			1
Kůň jednou hřibětem, člověk dvakrát dítětem.				1	1
Mladí ležáci, staří žebráci.			1		1
Mladí žije z nadějí, staří ze vzpomínek.				1	1
Mladý může, starý musí.				1	1
Na každou svini se vaří voda.		1			1
Naděje umírá poslední.	1				1
Někdy méně znamená (je) více.			1		1
Neštěstí nechodí po horách, ale po lidech.		1			1
Nouze naučila Dalibora housti.		1			1
Oko za oko, zub za zub.				1	1
Pálí ho dobré bydlo.				1	1
Pes, který štěká, nekouše.				1	1
Poctivého nepálí.				1	1
Pod svícnem bývá největší tma.				1	1
Pozdě bycha honit.			1		1
Ruka ruku myje.		1			1
Sdílená radost dvojnásobná radost, sdílený žal poloviční žal.				1	1
Sedávej panenku v koutě, budeš-li hodná, najdou tě.				1	1

Příslloví/pořekadla	do 20 let	21-35 let	36-50 let	od 51 let	celkem
<i>Sejde z očí, sejde z mysli.</i>			1		1
<i>Světská sláva polní tráva.</i>		1			1
<i>Sytý hladovému nevěří.</i>				1	1
<i>Ševče, drž se svého kopyta.</i>		1			1
<i>Tam svět se hne, kam se síla nadře.</i>				1	1
<i>Tichá voda břehy mele.</i>				1	1
<i>V nejlepším je třeba přestat.</i>			1		1
<i>Víc hlav víc ví.</i>			1		1
<i>Všeho do času, Pán Bůh na věky.</i>				1	1
<i>Žádný učený z nebe nespádl.</i>		1			1

a) do 20 let

Z 24 respondentů tento úkol zodpovědělo 22 respondentů.

Jeden z dotazovaných uvedl neúplné znění přísloví:

„mlčeti je zlato“

Mezi nesprávným zněním se objevilo:

„Kdo jámu kopá sám do ní padá.“

„Darovanému koni se na zuby nedívej.“

„Dvakrát měř nebo řež.“

Dále se v dotazníku objevily citáty:

„Nepřítel mého nepřítele je můj přítel.“

„Nedovol aby tě strach z prohry vyřadil ze hry.“ (2)

„Z přátelství může vzniknout láska, ale z lásky nemůže vzniknout přátelství.“

„Nejlepší přítel je ten kdo ti pomůže v nejhorší chvíli.“

„Přátelství je víc než láska.“

„Láska je silnější než zlo.“

„Nevěř tomu kdo ti říká s úsměvem miluji tě, ale tomu kdo ti v slzách říká miluj mě.“

Také se mezi odpověďmi objevily pranostiky či nesprávné znění pranostik:

„Únor bílý pole síly.“

„Březen za kamna vlezem.“ (2)

„Duben ještě tam budem.“

„na svatého Jiří vilezají hadi a štíři.“ / „Na svatého Jiří vylézají štíři.“

„Svátek Lucie noci upije.“ (3)

„Na svatého Jiří, zalézají štíři.“

Jeden dotazovaný uvedl přirovnání „bílá jako stěna“.

Jedenkrát se mezi odpověďmi vyskytl frazém „Nedáš – dostaneš“, používaný ve sportovní terminologii, zejm. v hokeji.

Mezi nesprávné odpovědi řadíme následující výroky:

„Jednou věř a dvakrát rež.“

„Je to cajk“

„To neřeš.“

„No coment.“ (3)

b) 21–35 let

Dva respondenti uvedli následující frazémy:

„zabít dvě mouchy jednou ranou“

„Slézáte se jako švábi na pivo.“

Jedenkrát se mezi odpověďmi také objevil biblický citát:

„Spíš projde velbloud uchem jehly, než bohatý do Božího království.“

c) 36–50 let

Jeden z respondentů uvedl neúplné znění:

„Mlčeti zlato“.

K nesprávným zněním přiřazujeme následující výroky:

„Co tě pálí, nehas.“

„Kudy vítr, tudy plášť.“

Dále se mezi odpověďmi objevila tato rčení:

„je to jako házet perly sviním“

„studený jako kámen“

Jeden respondent uvedl nedokončený Havlíčkův epigram:

„Nechod', Vašku, s pány...“

Jeden dotazovaný uvedl výrok:

„Člověku nepřísluší soudit druhého, může soudit pouze Bůh.“

Výroky „Kde je mnoho rukou, tam zamykej,“ a „Ušetřme korunu, ať to stojí milion,“ nebyla nalezena v žádném slovníku, a tak bychom je mohli považovat za nově vzniklá či (zatím) nerozšířená přísloví/pořekadla.

d) od 51 let

Chybná znění přísloví:

„Hodně kuchařů, málo polévky.“

„Štěstí na zajících skáče.“

Mezi odpověďmi se objevila rčení:

„nosit dříví do lesa“

„neházet flintu do žita“

„udělali kozla zahradníkem“

Také respondenti uvedli tyto pranostiky:

„Na Hromnice o hodinu více.“

„Studený máj, ve stodole ráj.“

U následujících výroků nebylo možno zjistit, zda jsou příslovími ve správném či chybném znění:

„Tam se svět hne, kam se síla nadře.“

„Kdo se nesrovnává s chlebem, nesrovnává se ani s lidmi.“

2. Pokud jste se setkali s některými z následujících přísloví či pořekadel, označte je křížkem. Zároveň se pokuste několika slovy vysvětlit význam těchto přísloví či pořekadel, případně uveďte známější, současnou variantu.

Tímto úkolem jsme se snažili dokázat, že některá přísloví skutečně zanikají spolu s dobou. Respondenti měli hlavně zaškrtnout přísloví, se kterými se v životě setkali. Počet těchto respondentů v rámci jednotlivých věkových kategorií i celkový počet je uveden v tab. 2.

Tabulka 2 Počet respondentů, kteří se setkali se staršími příslovími

Přísloví	do 20 let	21-35 let	36-50 let	od 51 let	celkem
<i>Boj se, lvíku, kdy psa bijí.</i>					0
<i>Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku.</i>					0
<i>Dlouhý jazyk - krátké ruce.</i>	2	1	3	1	7
<i>Dvá kamenové tvrdí nedělají dobré mouky.</i>			1		1
<i>Když se páni rvou, sedláci vlasů půjčítí musejí.</i>			1	1	2

Vedlejší zájem byl soustředěn na to, zda jsou respondenti schopni na základě více či méně srozumitelné metaforické vlastnosti přísloví/pořekadla odvodit jeho význam a vysvětlit jej, ačkoli se s ním setkali poprvé. Odpovědi jsme rozčlenili do tří typů: správné (S), chybné (Ch) a žádné (Ž). Záznamy o počtu jednotlivých typů odpovědí v rámci věkových kategorií jsou uvedeny v tab. 3 a znázorněny v grafech 1-5.

Tabulka 3 Počet doplněných významů starších přísloví podle správnosti

Přísloví	do 20 let			21-35 let			36-50 let			od 51 let		
	S	Ch	Ž	S	Ch	Ž	S	Ch	Ž	S	Ch	Ž
<i>Boj se, lvíku, kdy psa bijí.</i>	2	2	20	11	2	8	6	2	10	6	9	6
<i>Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku.</i>	9	3	12	19	1		12		6	16	3	1
<i>Dlouhý jazyk - krátké ruce.</i>	11	3	10	19	1		11	2	6	16	3	1
<i>Dvá kamenové tvrdí nedělají dobré mouky.</i>	2	2	20	16	1	3	6	3	9	12	1	8
<i>Když se páni rvou, sedláci vlasů půjčítí musejí.</i>	1	7	16	18		2	9	2	7	18		2

Boj se, lvíku, kdy psa bijí. (Č)³²

Na každého jednou dojde.

Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku. (Č)

Kdo má čisté svědomí, nemusí se ničeho bát.

Dlouhý jazyk – krátké ruce. (Č)

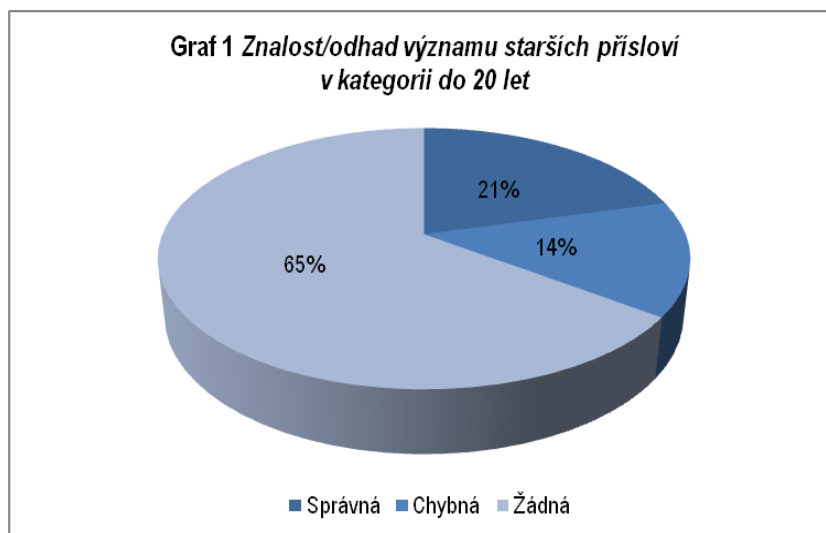
- řečeno o někom, kdo moc mluví, ale mnoho práce / žádnou práci nezastane

Dva kamenové tvrdí nedělají dobré mouky. (Bl)³³

Dva neústupní lidé nemohou dobře spolupracovat.

Když se páni rvou, sedláci vlasů půjčiti musejí. (D)³⁴

Důsledky sporů mocných vždy postihují obyčejné lidi.

Nejhorší odhad významu v kategorii do 20 let byl u těchto přísloví:

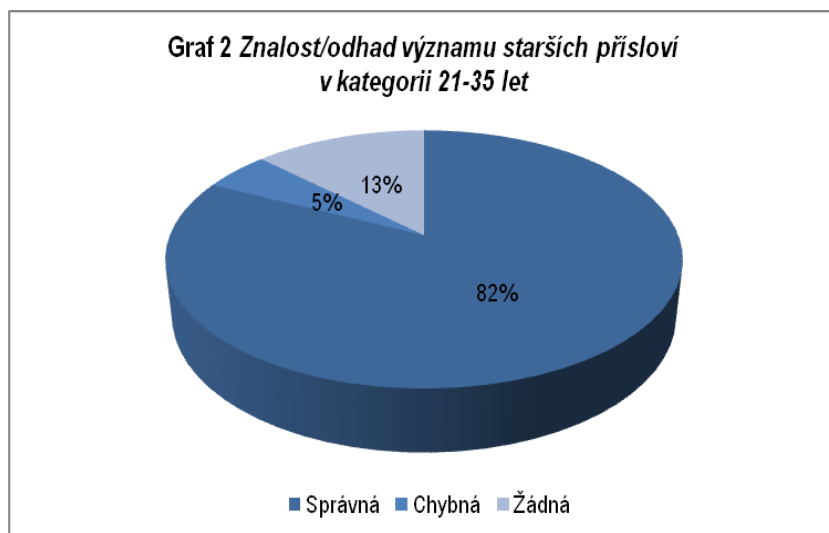
Boj se lvíku, kdy psa bijí. (17 % správných odpovědí)

Dva kamenové tvrdí nedělají dobré mouky. (17 %)

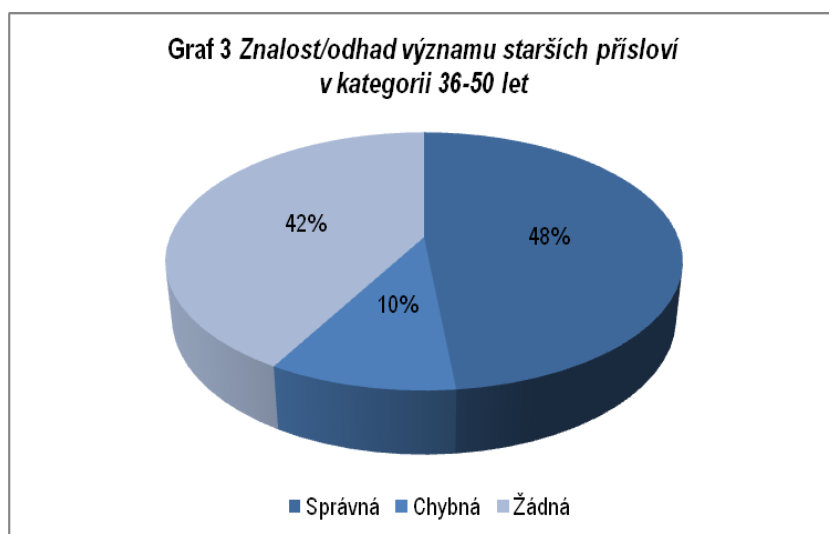
³² Č = Čelakovský (2000)

³³ Bl = Červenka – Blahoslav (1970)

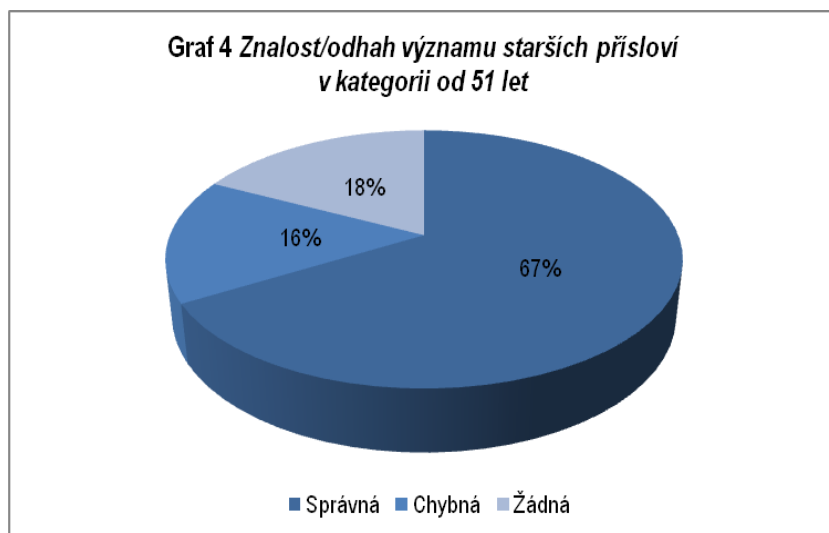
³⁴ D = Dobrovský (1963)

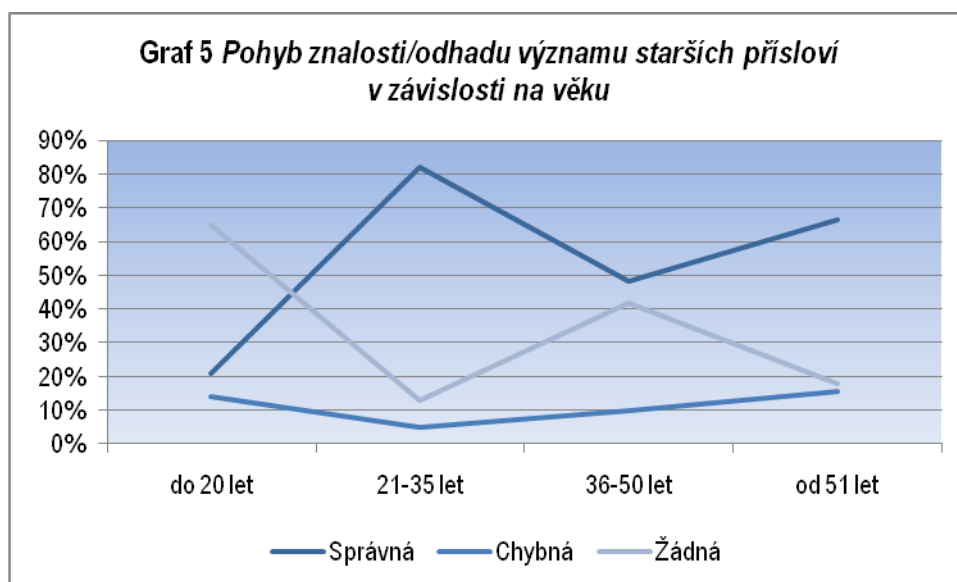
Přísloví *Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku* a *Dlouhý jazyk – krátké ruce* se pokusilo vysvětlit všech 20 dotazovaných, z toho 19 odpovědí u obou frazémů bylo správných.

U této kategorie se objevilo více chybných odpovědí než u dotazovaných z věkové kategorie 21-35 let.

Tato věková kategorie překvapivě neměla největší počet správných odpovědí.

Vzhledem k tomu, kolik respondentů se s danými příslovími setkala, a kolik správných odpovědí, týkajících se významu, zaznamenali, lze říci, že lidé velice dobře umějí význam jim neznámých přísloví odhadnout. Nejméně úspěšní v odhadování významu starších přísloví byli respondenti z kategorie do 20 let, a přesto zaznamenali 20 % správných odpovědí. Pozoruhodné je také srovnání výsledků tří nejstarších věkových kategorií; kategorie 21-35 let předčila další dvě kategorie, a tedy dosáhla nejlepších výsledků, tzn. největší procento správných odpovědí a nejmenší procento chybných a žádných odpovědí. Nejstarší věková kategorie překvapivě dosáhla až druhých nejlepších výsledků.

3. Doplňte znění jednotlivých přísloví a pořekadel.

Tímto úkolem jsme zjišťovali, zda respondenti znají správná znění jednotlivých přísloví a pořekadel. Odpovědi jsme roztřídili do čtyř kategorií na: zcela správné (S), s odchylkou (O), chybné (Ch) a žádné (Ž). Odchylkou míníme případ, kdy některé ze slov je nahrazeno synonymem a také pokud mluvčí přidal do přísloví další výraz či vypustil slovo, které nemění význam přísloví/pořekadla. Získané údaje jsou zpracovány v tab. 4 a procentuálně znázorněny v grafech 6-10.

Tabulka 4 Počet doplněných znění přísloví a pořekadel podle správnosti

Přísloví / pořekadla	do 20 let				21-35 let				36-50 let				od 51 let			
	S	O	Ch	Ž	S	O	Ch	Ž	S	O	Ch	Ž	S	O	Ch	Ž
<i>Darovanému koni ...na zuby nekoukej/nehleď.</i>	13	1	4	6	19		1		18				18	2		
<i>Jak si kdo ustele, ...tak si lehne.</i>	5	1	12	6	15	5			17	1			20			
<i>Jedna vlaštovka ...jaro nedělá.</i>	1		9	14	16	1	3	1	17			1	19		1	
<i>Dočkej času ...jako husa klasu.</i>	20		3	1	20				18				19	1		
<i>Když ptáčka lapají, ...pěkně mu zpívají.</i>	1		9	14	19			1	16	2			18	1	1	
<i>Zvyk je ...železná košile.</i>			9	15	19			1	18				19	1		
<i>Dobré (zboží) ...se chválí samo.</i>			6	18	8		4	8	17			1	18		1	1
<i>Kde se/Bůh hospodaří, ...tam se dobře daří.</i>	3	2	4	15	19			1	18				20			

a) do 20 let

V této kategorii se objevily odpovědi s těmito odchylkami:

„Darovanému koni se na zuby nedívej.“

„Jak si kdo ustele, tak si tak lehne.“

„Kde se/Bůh hospodaří, tam se daří“ / „tak tam se daří.“

Za chybné odpovědi, resp. tzv. perličky byly označeny následující výroky:

„Darovanému koni nedávej nažrat.“ (3)

„Jak si kdo ustele, tak usne“ / „tak vstane“ / „tak bude/pude spát“ (2) / „tak (i) spí“ (4) / „takové to má“ (2) / „tak si do toho lehne.“

„Jedna vlaštovka daleko nedoletí“ / „k druhé sedá“ / „dvě vlaštovky“ (3) / „uletí (pryč)“ (2) / „léto nedělá“ / „deset síkorek.“

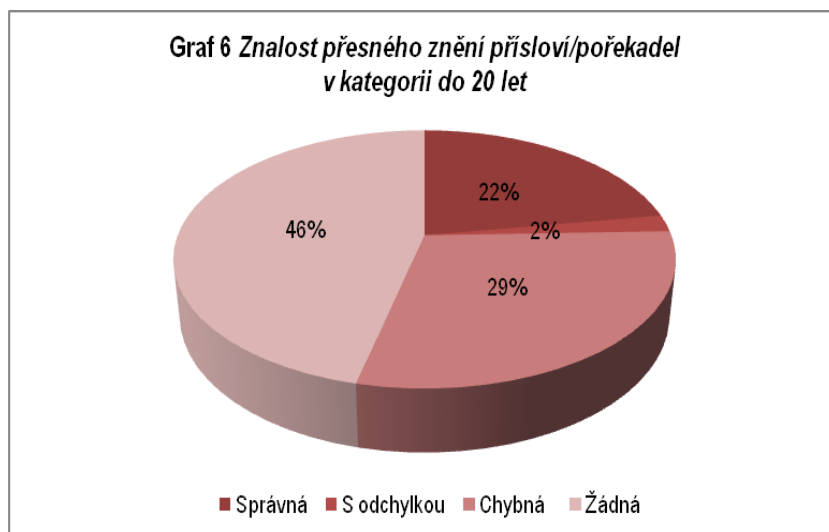
„Dočkej času, nedočkáš se ho“ / „jako husa času.“ (2)

„Když ptáčka lapají, dobře se mu létá“ / „tak ho chytli/chytnou“ (3) / „písničku mu zpívají“ (2) / „vesele si zpívají.“ (2)

„Zvyk je zvyk“ (5) / „špatný“ (2) / „dobré řemeslo.“

„Dobré zboží blbě“ (3) / „dobře chutná.“ (2)

„Kde se hospodaří, tam je hezky“ (2) / „tam se dobře jí.“

b) 21-35 let

V této kategorii se objevily odpovědi s těmito odchylkami:

„Jak si kdo ustele, tak si také/y lehne“ (4) / tak si kdo lehne.“

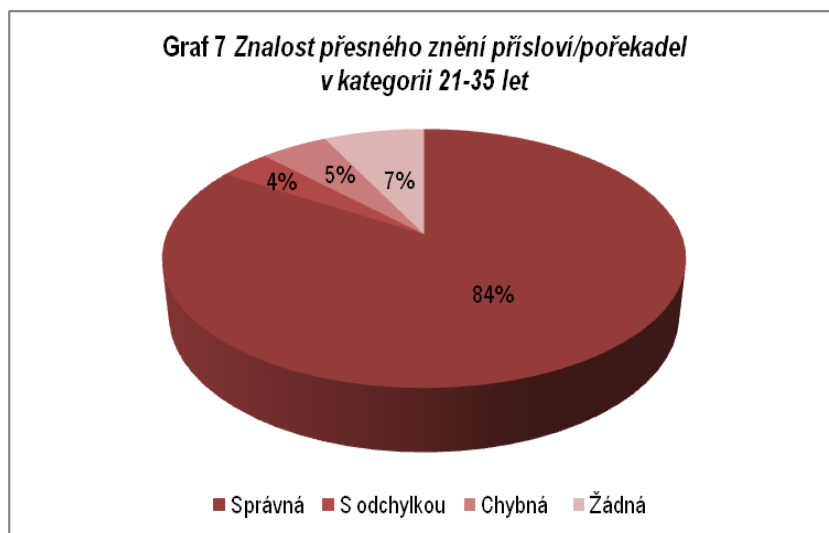
„Jedna vlaštovka ještě jaro nedělá.“

Za chybné odpovědi byly označeny následující výroky:

„Darovanému koni na hubu nesahej.“

„Jedna vlaštovka déšť/hnízdo nedělá“ (2) / „holé neštěstí.“

„Dobré zboží dobrému.“ / „Dobré zboží dobrý pán“ / „spokojený kupec“ / „dobrého pomálu.“

c) 36-50 let

V této kategorii se objevily odpovědi s těmito odchylkami:

„Když ptáčka lapají, hezky mu zpívají“ / „tak mu pěkně zpívají.“

„Jak si kdo ustele, tak si taky lehne.“

d) od 51 let

V této kategorii se objevily odpovědi s těmito odchylkami:

„Darovanému koni nedívej se na zuby.“ (2)

„Dočkej času jak kuře klasu.“

„Když ptáčka lapají, hezky mu zpívají.“

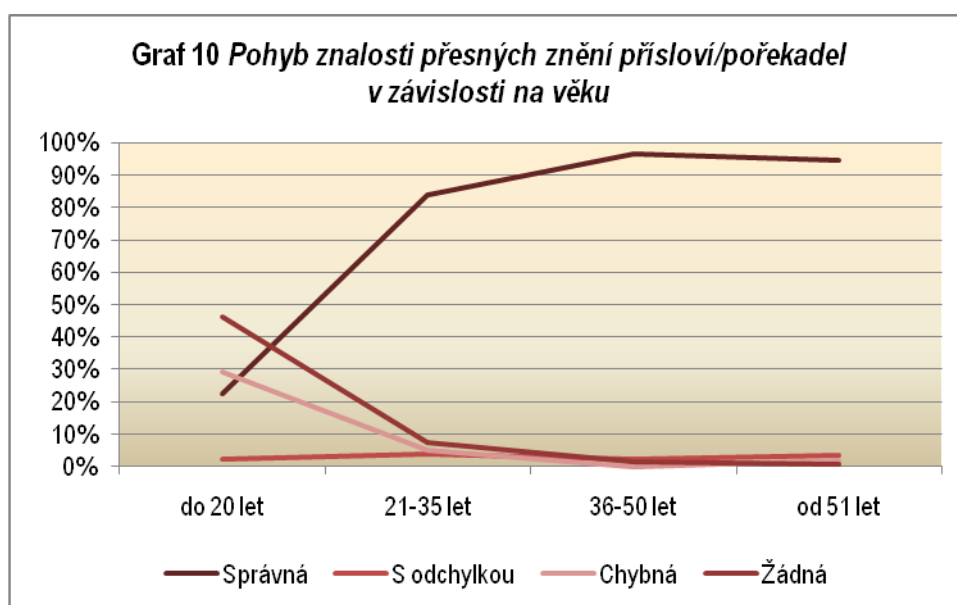
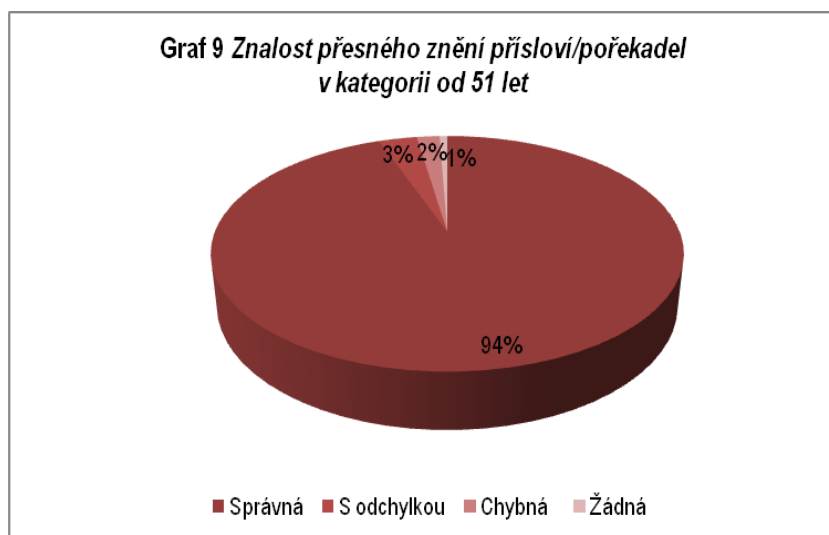
„Zvyk je druhá košile.“

Za chybné odpovědi byly označeny následující výroky:

„Jedna vlaštovka léto neudělá.“

„Když ptáčka lapají, dobře mu zpívají.“

„Dobré zboží chválí pána.“

Podle předpokladu procento správných odpovědí stoupá přímo úměrně s věkem respondentů a zároveň procento chybných a žádných odpovědí nepřímě úměrně klesá s věkem respondentů.

4. Vysvětlíte několika slovy význam následujících přísloví a pořekadel nebo uveďte konkrétní příklad.

Tento úkol měl prošetřit, zda dotazovaní dokážou vysvětlit daná přísloví/pořekadla. Odpovědi jsou rozděleny do tří typů jako v úkolu č. 2: 1) správná (S), 2) chybná (Ch), 3) žádná (Ž). Záznamy o těchto odpovědích jsou zaznamenány v tab. 5 a procentuálně znázorněny v grafech 11-15.

Kovářova kobyla a ševcova žena chodí bosy.

Na ty nejbližší máme obvykle nejméně času a dost se jim nevěnujeme.

Co tě nepálí, nehas.

Neplet' se do sporů, které se tě netýkají.

Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše.

Lepší je spokojit se s tím, co je jisté, než riskovat a snažit se dosáhnout něčeho lepšího, co se však nemusí podařit získat.

Není všechno zlato, co se třpytí.

To, co je na první pohled krásné a lákavé, může být ve skutečnosti bezcenné.

Každý pes jiná ves.

- řečeno o něčem, co je nesourodé, co není sladěné apod.

Pozdě bycha honit.

Je pozdě říkat, co bych býval udělal, když už se něco stalo. Jednat musí člověk včas.

Líná huba, holé neštěstí.

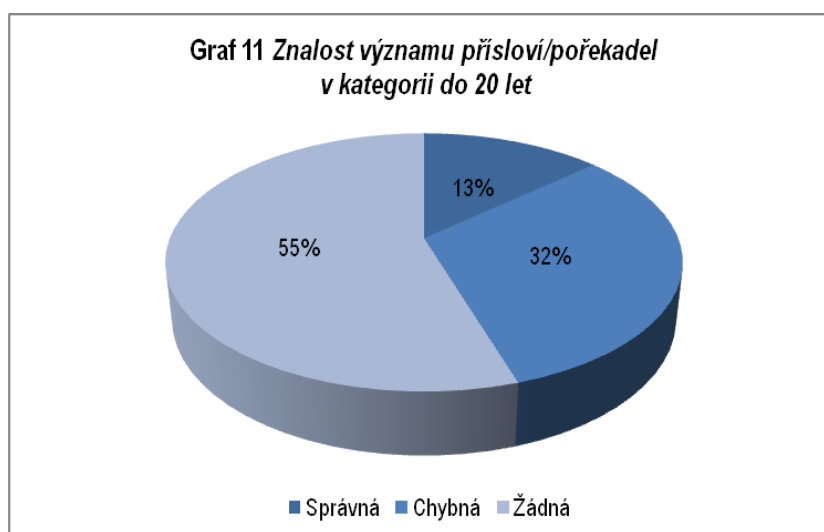
Pokud se člověk bojí zeptat, doplatí na to.

Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.

Nechlub se úspěchem, kterého jsi ještě nedosáhl.

Tabulka 5 Počet doplněných významů současných přísloví a pořekadel podle správnosti

Přísloví / pořekadla	do 20 let			21-35 let			36-50 let			od 51 let		
	S	Ch	Ž	S	Ch	Ž	S	Ch	Ž	S	Ch	Ž
<i>Co tě nepálí, nehas.</i>	5	8	12	19	1		19			17	3	
<i>Každý pes jiná ves.</i>		13	11	12	7	1	12	6	1	15	5	
<i>Kovářova kobyla a ševcova žena chodí bosy.</i>	1	14	9	18	2		17	1	1	20		
<i>Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše.</i>	5	3	16	20			17	2		20		
<i>Líná huba, holé neštěstí.</i>	1	8	15	17	3		18	1		15	5	
<i>Není všechno zlato, co se třpytí.</i>	6	5	13	18	1	1	16	2	1	20		
<i>Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.</i>	7	6	11	20			17	1	1	16	4	
<i>Pozdě bycha honit.</i>	1	4	19	20			16	2	1	15	5	

U této věkové kategorie výrazně převažovaly žádné odpovědi. Přísloví *Každý pes jiná ves* nezaznamenalo ani jedinou správnou odpověď.

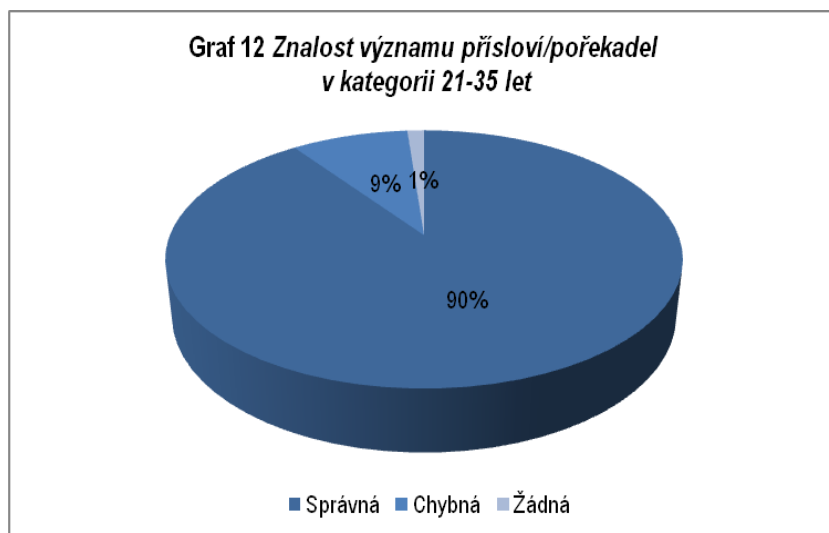
Následující přísloví zaznamenala největší počet správných odpovědí:

Co tě nepálí, nehas. (19 % správných odpovědí)

Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše. (19 %)

Není všechno zlato, co se třpytí. (23 %)

Neříkej hop, dokud nepřeskočíš. (27 %)

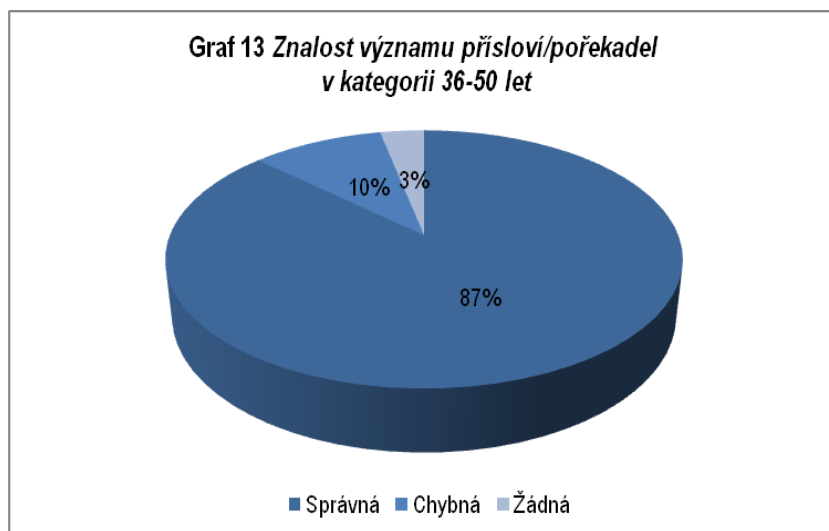
Tato věková kategorie předčila ostatní kategorie co do počtu správných i chybných odpovědí.

Následující přísloví byla vysvětlena zcela správně všemi respondenty z této věkové kategorie:

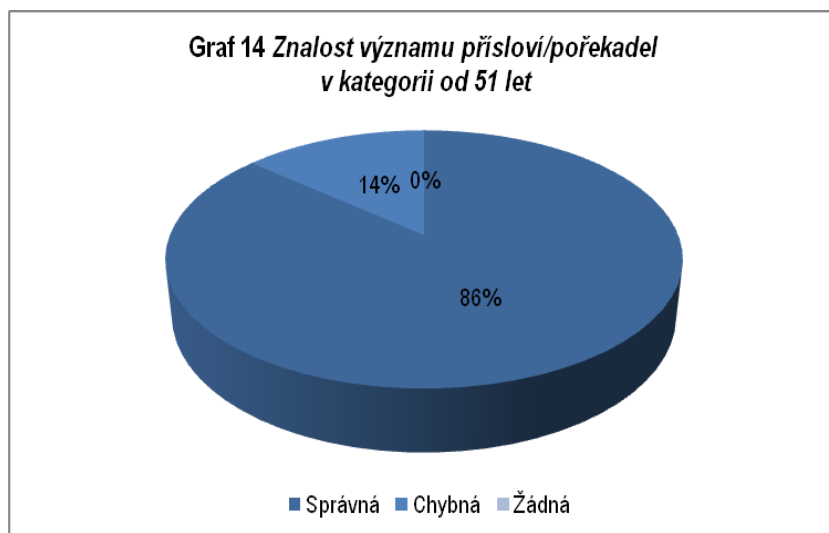
Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše.

Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.

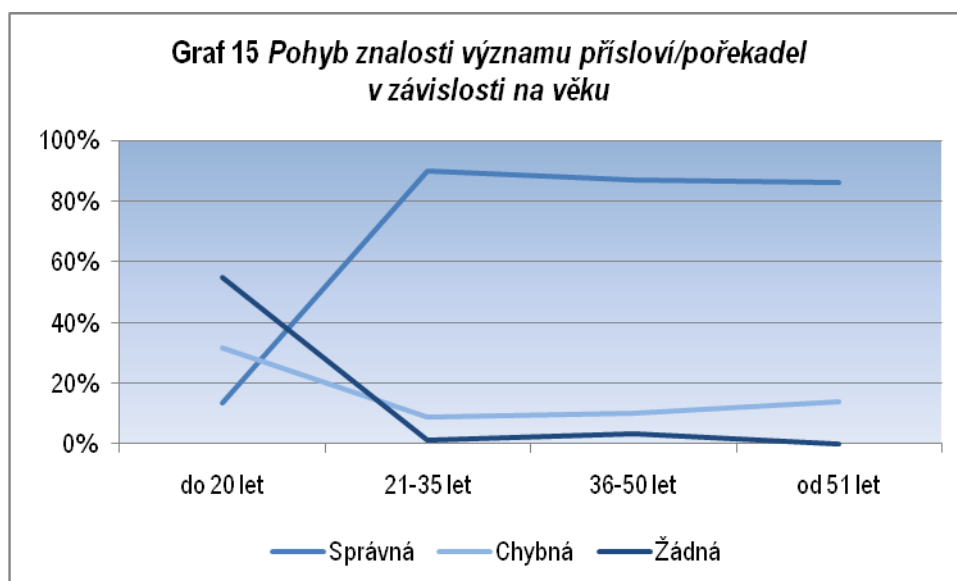
Pozdě bycha honit.

Dotazovaní z této věkové kategorie dosáhli druhého největšího počtu správných odpovědí. Všech 19 respondentů uvedlo přesný význam pouze k přísloví *Co tě nepálí, nehas.*

Všech 19 respondentů z této věkové kategorie nejlépe zná tato přísloví:
Kovářova kobyla a ševcova žena chodí bosy.
Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše.
Není všechno zlato, co se třpytí.

Nejméně znalostí týkajících se významu přísloví vykazují respondenti z nejmladší věkové kategorie. Nejlepší znalost významu přísloví překvapivě prokázali respondenti z druhé nejmladší věkové kategorie. Pokud se týká chybných odpovědí, nejvíce jich zaznamenali respondenti z věkové kategorie do 20 let a nejméně pak ti z kategorie 21-35 let. Nejvíce prázdných kolonek nechala opět kategorie do 20 let, zato kategorie od 51 let se pokusila vysvětlit význam všech přísloví/pořekadel.

5. Napište přísloví nebo pořekadla k následujícím opisům.

Cílem tohoto úkolu bylo zjistit, zda respondenti dokážou k významu přísloví či jeho opisu přiřadit správné přísloví. Odpovědi jsme rovněž rozdělili na tři typy: 1) správná (S), 2) chybná (Ch), 3) žádná (Ž). Údaje o počtech jednotlivých typů odpovědí jsou zaznamenány v tab. 6 a procentuálně znázorněny v grafech 16-20.

Tabulka 6 Počet přísloví/pořekadel přiřazených k opisům/významům podle správnosti

	Přísloví / pořekadla	do 20 let			21-35 let			36-50 let			od 51 let		
		S	Ch	Ž	S	Ch	Ž	S	Ch	Ž	S	Ch	Ž
a)	<i>Dočkej času jako husa klasu.</i>	13			9			10			7		
	<i>Kdo si počká, ten se dočká.</i>		3	7	2	2	1	1		1		1	
	<i>Trpělivost přináší růže.</i>	1			11			9			12		
b)	<i>Kdo dřív přijde, ten dřív mele.</i>				3								
	<i>Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí.</i>	2			8			5			9		
	<i>Lepší kvapit nežli tratit.</i>		7	15	1	2			2	1		3	1
	<i>Pozdní hosti jedí kosti.</i>							1			1		
	<i>Přesnost/dochvilnost je výsadou králů.</i>				8			10			7		
c)	<i>Co tě nezabije, to tě posílí.</i>				2								
	<i>Jedna vlaštovka jaro nedělá.</i>				1			1			2		
	<i>Každý začátek je těžký.</i>				1								
	<i>Pro jedno kvítí slunce nesvíí.</i>		8	16		9	6		9	5	1	12	2
	<i>Prohraná bitva není prohraná válka.</i>							1					
	<i>Těžko na cvičišti, lehkou na bojišti.</i>				1								
	<i>Trpělivost přináší růže.</i>							3			3		
d)	<i>Bez práce nejsou koláče.</i>	15			17			13			15		
	<i>Kdo nepracuje/nechce pracovat, ať nejl.</i>		2	6	2	1	2		1	1	2	3	
	<i>Komu se nelení, tomu se zelení.</i>							3					
e)	<i>Dobrá rada drahá.</i>		3	18		4	1		5		1	5	1
	<i>Po bitvě je každý generál.</i>	2			16			12			14		
f)	<i>Jablko nepadá daleko od stromu.</i>	6			19			17			17		
	<i>Jaký otec, takový syn. / Jaká matka, taková dcera/Katka.</i>	3	3	11	2		1	2				3	
g)	<i>Chybovat/mýlit se je lidské.</i>				3			2			5		
	<i>I mistr tesař se někdy utne.</i>				7			2			2		
	<i>Kdo nic nedělá, nic nezkazí.</i>		8	15	1		4	2	3	3	2	3	1
	<i>Nikdo není neomylný/dokonalý.</i>				3			5			4		
	<i>Žádný učený z nebe nespád.</i>	1			3			4			3		
h)	<i>Chybami se člověk učí.</i>	1	7	16	7	3	5	7	6	3	9	6	5
	<i>Všechno zlé je k něčemu dobré.</i>				4			3					

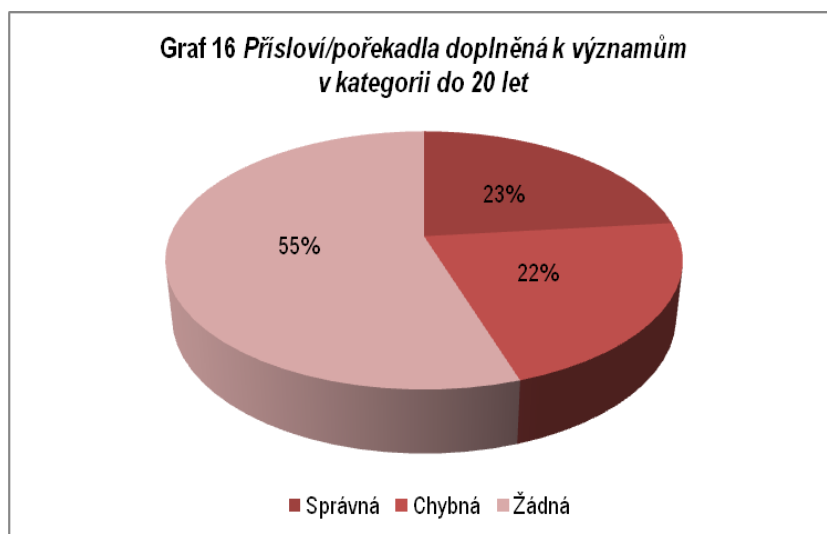
V několika případech se stalo, že respondent uvedl více výroků v rámci jedné odpovědi. Jestliže jeden z výroků byl správný a druhý nesprávný, započítali jsme oba, každý zvlášť, jako správnou a chybnou odpověď. Pakliže se v jedné odpovědi objevily dva výroky, z nichž oba byly správné, museli jsme je rovněž započítat dvakrát, tedy jako dvě správné odpovědi.

a) do 20 let

Mezi chybné odpovědi řadíme následující výroky:

- a) „Láska i přes hory přenáší.“
„Buď trpělivý.“ (2)
- b) „Ranní ptáče dál doskáče.“ (2)
„Chod' včas jinak přijdeš pozdě.“ (2)
„Ten kdo přijde včas má míň práce.“
„Jak si kdo ustele, tak spí.“ (2)
- c) „Nedovol aby tě strach z prohry vyřadil ze hry.“ (3)
„Po bitvě je každý generál.“
„Tak se neodrazuj.“ (2)
„Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.“ (2)
- d) „A co bezd'ák?“
„Bez práce nejsou.“
- e) „Po bitvě je každý generál.“
„Pozdě bycha honit.“
„blbost“
- f) „Jako kdyby mu z oka vypad.“ (2)
„asi jo“
- g) „Žádný učenec nespádl ze stromu.“ (3)
„Chybami se člověk učí.“
„Zvyk je špatný.“
„Tak splete no.“
- h) „Lež má krátké nohy a daleko neuteče.“ (3)
„Svolení ke sňatku bývá nejvřelejší krok obvykle poslední.“
„Líná huba, holé neštěstí.“ (2)

„No to může.“

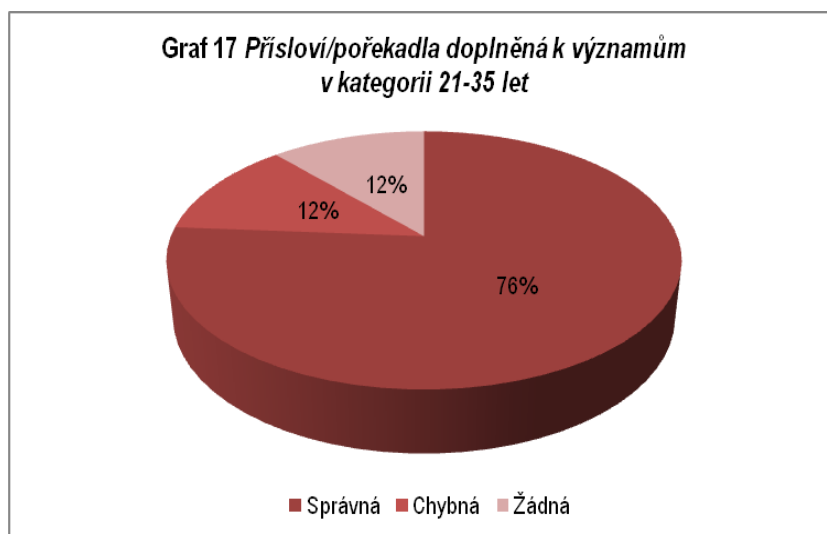

b) 21-35 let

Mezi chybné odpovědi řadíme následující výroky:

- a) „Kdo je trpělivý, bude žnout.“
- b) „Ranní ptáče dál doskáče.“
- c) „Vyhodí tě dveřmi, vlez tam oknem.“
„Nic nejí se tak horké, jak se uvaří.“
„Žádný učený z nebe nespádl.“ (3)
„Zítra už to zvládnu na poprvé jako Pája.“
„První vyhrání z kapsy vyhání.“ (2)
„Opakování je matka moudrosti.“
- d) „Pracuj abys jedl, jez abys žil.“
„Pozdě bycha honit.“
- e) „Po zápase každý trenérem.“
„Pozdě bycha honit.“ (2)
- g) „Učení dělá mistra.“
- h) „Nevstoupíš dvakrát do stejné řeky.“ (2)
„Žádný učený z nebe nespádl.“ (2)
„Co tě nezabije, to tě posílí.“

„Udělat jednu chybu je normální, ale udělat tu samou podruhé je blbost.“

c) 36-50 let

Mezi chybné odpovědi řadíme následující výroky:

- b) „Pozdě bycha honit.“
„Ranní ptáče dál doskáče.“
- c) „Neházej flintu do žita.“ (6)
„Žádný učený z nebe nespádl.“ (2)
„Nikdo není dokonalý.“
- d) „Dokud žije.“
- e) „Pozdě bycha honit.“ (4)
„Přišel s kříškem po funusu.“
- g) „Za chyby se platí. Chybama se člověk učí.“
„Jsme jenom lidé.“
- h) „Nevstoupíš dvakrát do jedné řeky.“
„Co tě nezahubí, to tě posílí.“
„Nikdo učený z nebe nespádl.“
„Není všechno zlato, co se třpytí.“

d) od 51 let

Mezi chybné odpovědi řadíme následující výroky:

- a) „Nenechat se odradit prvním neúspěchem.“
- b) „Pozdě bycha honit.“
„Ranní ptáče dál doskáče.“ (2)
- c) „Co neuděláš dnes – začni zítra znova.“
„Vytrvat, nedokončovat.“
„I mistr tesař se někdy utne.“
„Kde je vůle, tam je i cesta.“
„První vyhrání z kapsy vyhání.“ (3)
„Neházej flintu do žita.“ (2)
„Opakování – matka moudrosti.“ (2)
„Žádný učený z nebe nespádl.“
- d) „Práce šlechtí člověka.“ (2)
„I cesta tisíce mil začíná jedním krokem.“
- e) „Dobrá rada nad zlato.“ (2)
„Pozdě bycha honit.“
„Babička“ umí poradit.
- f) „Jako by mu z oka vypad.“
„Geny jsou geny.“

„jako vejce vejci“

g) „Každý je omylný.“

„Nejsme neomylní.“

„Chyba se někdy vloudí.“

h) „Špatná zkušenost – musíme se poučit.“

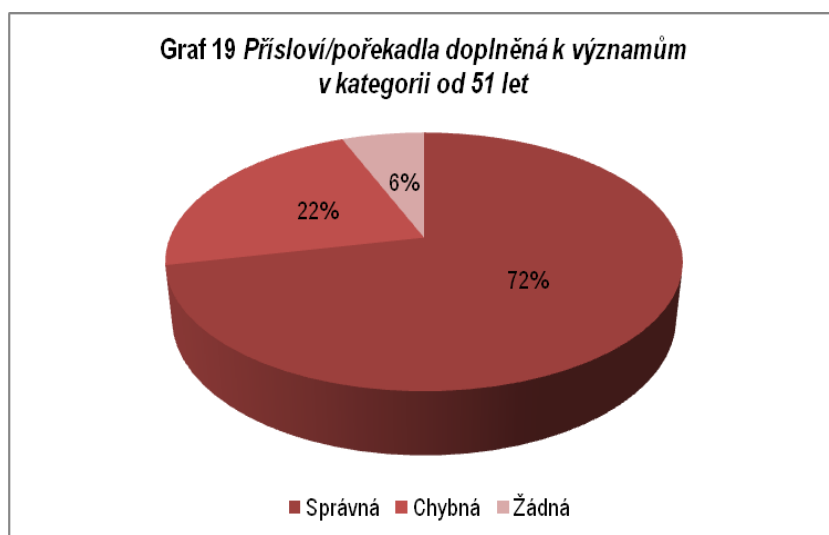
„V každém skutku může být něco dobrého.“

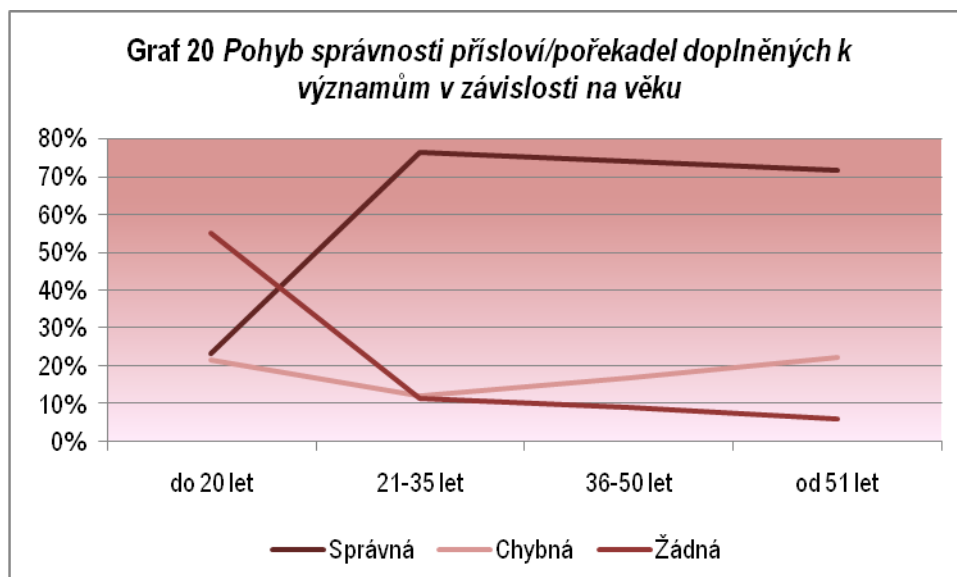
„Co tě nezlomí, to tě posílí.“

„Dobrá rada nad zlato.“

„Dvakrát měř a jednou řež.“

„Dvakrát do stejné louže nevstoupíš.“

Tento typ úkolu se nejméně úspěšně zdařil opět nejmladší věkové kategorii co do počtu správně přiřazených přísloví či pořekadel. Naopak nejlépe tento úkol vypracovali překvapivě respondenti z druhé nejmladší věkové kategorie, kteří zároveň dosáhli nejmenšího počtu chybných odpovědí. Zbylé dvě starší věkové kategorie dosáhly v rámci správných odpovědí podobných výsledků. Dotazovaní z věkové kategorie od 51 let se pokusili přiřadit frazémy k co nejvíce opisům, a tudíž mají nejnižší procento žádných odpovědí a zároveň vyšší procento chybných odpovědí ve srovnání s respondenty z kategorie 36-50 let.

6. K následujícím situacím uveďte výstižná přísloví či pořekadla.

Mít povědomí o čemkoli / znalost o něčem znamená nejen dovednost přiřadit formě její obsah a naopak, ale také umět dotyčnou věc použít v praxi, a proto jsme do dotazníku zařadili toto praktické cvičení. Skládá se z pěti životních situací, s nimiž se čtenář může běžně setkat a ke kterým měli dotazovaní uvést vhodné přísloví/pořekadlo. Uvádíme zde správné odpovědi, následně vyhodnocení výsledků v tab. 7 a dodatky k odpovědím v rámci věkových kategorií. Výsledky z tabulky byly převedeny na procenta a jsou znázorněny v grafech 21-25.

V několika případech se stalo, že respondent uvedl více výroků v rámci jedné odpovědi – pak jsme započítali všechny výroky stejně jako u předchozího úkolu.

- a) Když jsem chodila na základní školu, naše paní třídní učitelka na prvním stupni nám několikrát opakovala, abychom nekouřili, že to ničí zdraví apod. Sama však kouřila.

Káže vodu, pije víno.

Příklady táhnou.

event. zamést si před vlastním prahem

Několik respondentů uvedlo k této situaci pořekadlo *Příklady táhnou*. Jelikož z toho, jak je situace popsána, není jasné, zda žáci kouřili také, a zároveň v závislosti na úhlu pohledu by bylo možné ji interpretovat dvojím způsobem: Jednak o učitelce lze říci „Káže vodu, pije víno“ a jednak pokud žáci kouřili také, lze o celé situaci říci „Příklady táhnou“.

- b) V soutěžní hře Ber nebo neber panu Procházkovi zbývají v kuffících tyto částky: 1 500 000, 10 000, 7 500 a 20 Kč. Nyní se rozhoduje, zda přijmout nabídku bankéře, která činí 280 000 Kč, anebo otevřít jediný kuffík, který může nabídku ještě zvýšit, nebo naopak velmi výrazně snížit. Soutěžící se rozhodne nabídku bankéře odmítnout a otevírá kuffík č. 16, ve kterém je poslední milionová částka. V tuto chvíli bankéřova nabídka klesá z 280 000 na 2 400 Kč.

Lepší vrabec v hrsti, než(li) holub na střeše.

Kdo chce víc/moc, nemá nic.

- c) Kutilové Pat a Mat se rozhodli pověsit si v obývacím pokoji obraz krajiny. Odsunuli pohovku, Pat vzal vrtačku, a kam se postavil, tam vyvrtal díru na skobu. Když obraz pověsili, zjistili, že visí těsně nad podlahou, a tak vyvrtali díru hned vedle a o něco výš. Ani to se jim však nezdálo. Nakonec vyvrtali tolik děr, že část zdi úplně zničili.

Dvakrát měř, jednou řež.

Práce kvapná málo platná.

Na co sáhne, to zkazí.

- d) Krasobruslař Tomáš Verner se před letošním mistrovstvím světa v Göteborgu nechal slyšet, že si jede pro zlatou medaili. Na ledě však jeden pád následoval druhý a nakonec Verner mohl být rád, že skončil na patnáctém místě celkového pořadí.

Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.

Nechval dne před večerem.

Pýcha předchází pád.

- e) Mladík chtěl ukrást služební vozidlo Policie ČR přímo před jejím sídlem. Buď si nevšiml, že vůz stojí přímo před služebnou, nebo byl v podnapilém stavu, ale také se mohl řídit jedním pořekadlem.

Pod svícnem/lampou bývá největší tma.

Tabulka 7 Počet přísloví a pořekadel (event. rčení) doplněných k situacím podle správnosti

	Přísluví / pořekadla / rčení	do 20 let				21-35 let				36-50 let				od 51 let			
		S	O	Ch	Ž	S	O	Ch	Ž	S	O	Ch	Ž	S	O	Ch	Ž
a)	<i>Káže vodu, pije víno.</i>	1				14				9	1			6			
	<i>Příklady táhnou.</i>			11	11	1		4	2			3	2	8	1	5	2
	<i>zamést si před vlastním prahem</i>	1								3				1			
b)	<i>Lepší vrabec v hrsti než (li) holub</i>	4		11	8	7		6	2	7		3	1	11		7	2
	<i>Kdo chce víc (moc), nemá nic.</i>	1				5	1			8	1				2		
c)	<i>Dvakrát měř, jednou řež.</i>	7				13	1			13				11	2		
	<i>Práce kvapná málo platná.</i>			5	12			4	2	1		2	2			5	1
	<i>Na co sáhne, to zkazí.</i>					1								1			
d)	<i>Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.</i>	10				13				12				10			
	<i>Nechval dne před večerem.</i>			2	11	3	1	2		4		1	1	9		3	1
	<i>Pýcha předchází pád.</i>	1				4				1				2			
e)	<i>Pod svícnem/lampou bývá</i>		1	8	15	17	2		1	12	4		2	12	6	1	1

a) do 20 let

Mezi odpověďmi s odchylkou se objevily tyto výroky:

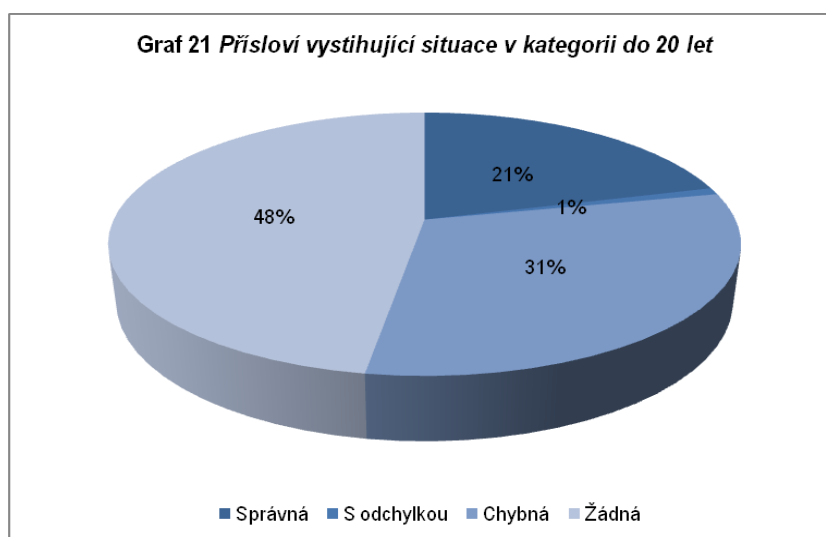
„Pod svícnem bývá vždy tma.“

K chybným odpovědím jsme zařadili následující výroky:

- a) „Koukni se prvně na sebe a potom něco říkej druhým.“
„Líná huba, líný neštěstí.“
„Zvyk je špatný zvyk.“
„Zvyk je zvyk.“
„Nerad', co sám neděláš.“
„Nekuř, škodí to zdraví.“
„Neříkej někomu něco, ať to nemá dělat, když to sám/sama děláš.“
„Nerad' druhému, co má dělat, když sám tak neděláš.“
„Zvyk je špatný.“ (2)
„Odříkaného chleba největší krajíc.“
- b) „Pokus – omyl.“
„Ber, co máš.“ (2)
„Risk je zisk.“ (2)
„Je soutěživý, a nebo chce víc.“
„Když máš, tak ber.“
„Hop nebo trop.“
„Je lepší brát tolik, kolik máš, než riskovat a nemít nic.“
„Neznám, prostě neměl riskovat – v tomto případě neplatí „Risk je zisk.“
„Chybami se člověk učí.“
- c) „Míň je víc.“
„Nešikovní.“
„Jsou to blázni.“
„Mně se vždy(cky) zdálo, že jsou divný.“ (2)
„Chybami se člověk učí.“
- d) „Kdo má velký kecy, tomu huba upadne.“
„Neříkej to nejlepší, když nevíš, jak to dopadne.“

- e) „Lež má krátké nohy, daleko nedorazí.“
 „Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.“ (2)
 „Neber, co není tvoje.“ (2)
 „Kdo (nic) neriskuje, nic nezíská.“ (2)
 „Nevím, asi (je to) magor.“ (2)

U některých nesprávných odpovědí je zřejmé, že respondenti správně pochopili některé situace, ale pro nedostatek zkušeností s příslovími a jejich neznalost je nedokázali přiřadit, a tak svou myšlenku, zobecnění atp. vyjádřili opisem.

b) 21-35 let

Mezi odpověďmi s odchylkou se objevily tyto výroky:

- „Třikrát měř, jednou řež.“
 „Pod svícnem je vždy tma.“
 „Pod svíčkou je největší tma.“
 „Nechval rána před večerem.“
 „Kdo chtěl víc, nemá nic.“

K chybným odpovědím jsme zařadili následující výroky:

- a) „Třísku v oku druhého vidíš, trám ve vlastním oku nikoliv. Nevidí si na špičku nosu.“
 „Učedník není nad svého pána.“

„Na každou svini se vaří voda.“

„Njn, měla s tím zkušenosti.“

b) „Odvážnému štěstí přeje.“

„Risk je zisk.“

„Svět nepatřil nikomu, kdo nebyl hráč.“

„Pozdě bycha honit.“

„Život je pes.“

„Kdo zaváhá, nebere.“

c) „Víc škody než užitku.“

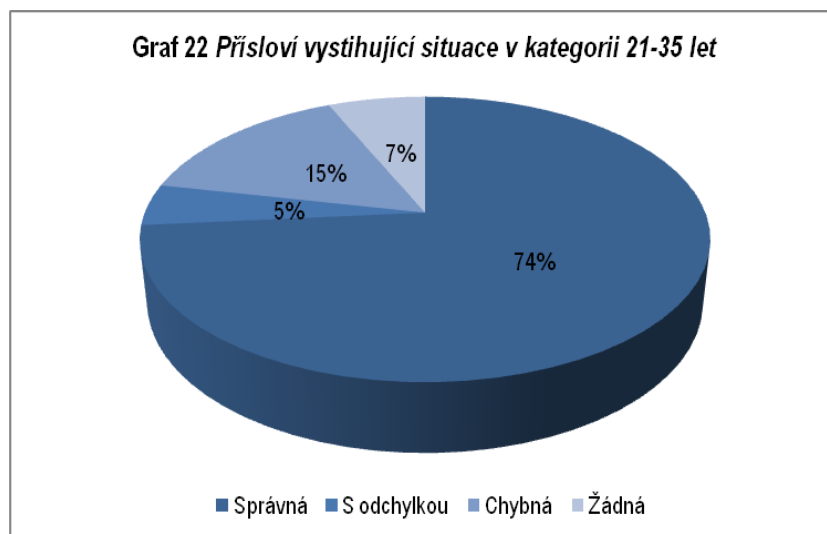
„Jednou měř a dvakrát řež.“

„Hloupost nezná mezí.“

„Když to není v hlavě, je to v nohou.“

d) „Lepší vrabec v hrsti, než holub na střeše.“

„Mít velké oči.“

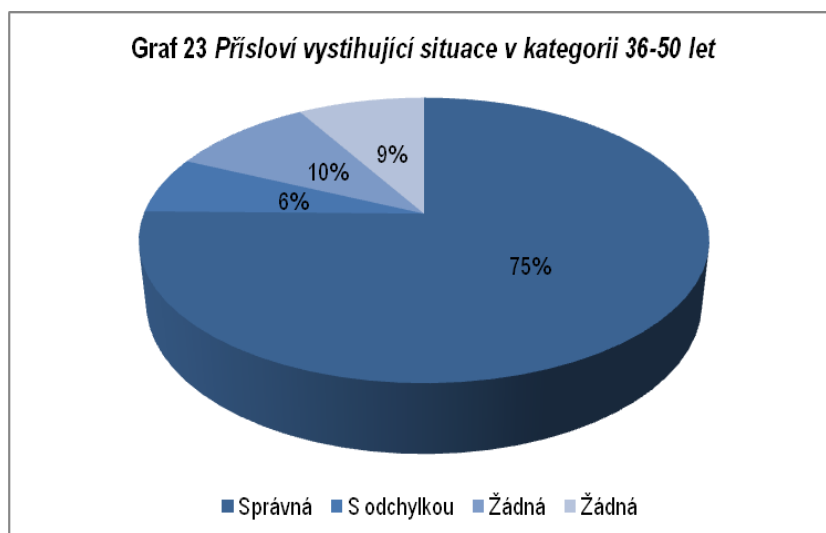
c) 36-50 let

Mezi odpověďmi s odchylkou se objevily tyto výroky:

- „Káže pít vodu, pije sama víno.“
- „Když chce někdo víc, nemusí získat nic.“
- „Pod svícnem je tma.“ (2)
- „Pod světlem je největší tma.“
- „Pod lampou je největší stín.“

K chybným odpovědím jsme zařadili následující výroky:

- a) „Potrefená husa nejvíc kejhá.“
„Pozdě bycha honit.“
„Učila nás čistotě, a sama mohla doma sázet brambory.“
- b) „Risk je zisk.“ (2) / „Risk je zisk, a nebo ztráta.“
- c) „Jeden šikovnější než druhý.“
„Kdo nic nedělá, ten nic nezkazí.“
- d) „Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.“

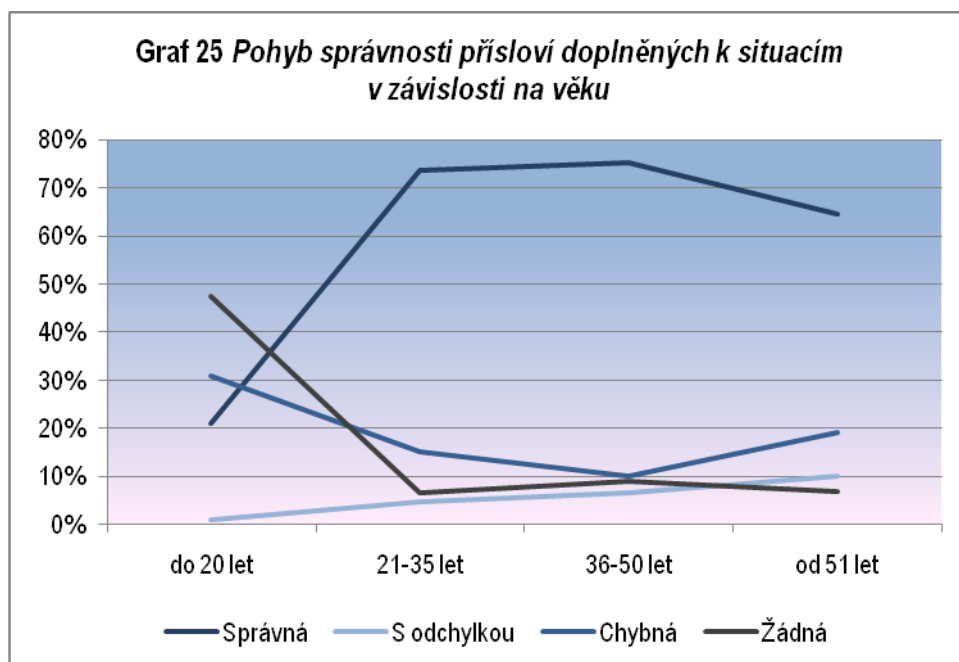
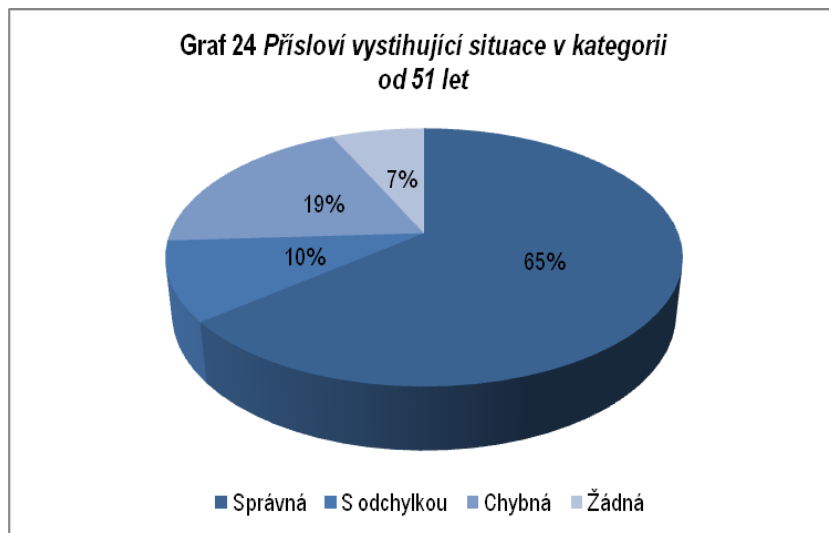
d) od 51 let

Mezi odpověďmi s odchylkou se objevily tyto výroky:

- „Pod světlem bývá/je největší tma.“ (2)
- „Pod svícnem je/bývá tma.“ (4)
- „Kdo chce moc – má málo.“ (2)
- „Třikrát měř, jednou řež.“ (2)
- „Řeč se mluví, příklady táhnou.“

K chybným odpovědím jsme zařadili následující výroky:

- a) „Pravda vítězí – lže jak když tiskne.“
 - „Dobrá rada se někdy mívá účinkem.“
 - „Nerad, když sám se podle rady neřídíš.“
 - „Jiným radí, sám sobě poradit neumí.“
 - „Jaký pán, takový krám.“
- b) „Lepší vrabec v hrsti.“
 - „Kdo moc vybírá, přebere.“
 - „Risk, nebo zisk.“ (3)
 - „Odvážnému štěstí přeje.“
 - „Bližší košile než kabát.“
- c) „Devatero řemesel, desátá žebrota.“
 - „Ševče, drž se svého kopyta.“
 - „Nadělá víc škody než užitku.“
 - „Pokazili, co se dalo.“
 - „Někdy méně znamená více.“
- d) „Pevná víra uzdravuje.“
 - „Naděje umírá poslední.“
 - „Vlastní chvála smrdí.“
- e) „Opatrnost je matka moudrosti.“

Pokud se týká zcela správných odpovědí, nejméně silný výkon podali respondenti z nejmladší věkové kategorie; o poznání lépe dopadli dotazovaní z kategorie 21-35 let; vůbec nejlepší výkon podali dotazovaní z druhé nejstarší věkové kategorie a druhý nejslabší výkon kupodivu připadá nejstarším respondentům.

7. Znáte nějaké karikatury přísloví/přísloví naruby?

Bittnerová³⁵ uvádí, že vědomé zkomoleniny přísloví či posměšné glosování řeči právě skrze vyslovení lidové či zlidovělé pravdy dokazuje, jak jsou v českém prostředí přísloví známá a respektovaná. V této souvislosti je pak pochopitelné, že i soupis přísloví si snadno nalezne svého čtenáře.

Podle Beneše³⁶ ke karikování přísloví dochází při jejich nadměrném užívání. Tyto karikatury svědčí o hravém autorovi, který však, jak už to u lidových jazykových forem a žánrů bývá, není znám. Lidovému charakteru karikatur přísloví také odpovídá lidový, někdy hrubý, až vulgární jazyk.

Uvádíme zde seznam karikatur, které jsme získali prostřednictvím dotazníkového šetření, českých filmů a televizních pořadů, výjimečně knih nebo je známe my sami.

Bez peněz do hospody nelez, ale bez peněz z hospody klidně vylez.

Bez práce nejsou doláče. / Bez práce nejsou koláče, bez tance nejsou lívance.

Co můžeš udělat dnes, můžeš udělat i zítra. / ..., odlož na pozítří a máš dva dny volna. / ..., klidně počká do zítřka.³⁷ / Neodkládej na zítřek, co můžeš odložit na pozítří.

Co se v mládí naučíš, to na stará kolena stejně zapomeněš.³⁷

Dobré jídlo, dobré pití – dobrý základ pro otylost.

Host do domu – hůl (čekan) do ruky. / ..., chlast do ruky.³⁸

Jak se do lesa volá, tak se z lesa střílí. / ..., tak vyběhne hajnej. / ..., tak ti dá hajnej přes úsměv.

Jaký otec, takový domácí úkol.³⁹

Každá práce se udělá sama, jen se jí musí na to nechat dostatek času.

Každý začátek je těžký, řekl zloděj a ukradl kovadlinu.

Kdo hlodá, najde.

Kdo jinému jámu kopá, ten je u něj na brigádě. / ..., nazývá se hrobníkem (je hrobař). / ..., dělá díru do země. / ..., je blázen, že se mu s tím dře.³⁷ / Kdo jinému bagr, sám do ni stonožka (lopata). / Kdo jinému jámu jámu, ten do ní sám sám.

³⁵ Bittnerová, D. – Schindler, F.: *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století* (Nakladatelství Karolinum, Praha 2002), str. 9

³⁶ *Česká lidová slovesnost*. (Odeon, Praha 1990), str. 238

³⁷ Čechová, M. a kol.: *Hrátky s češtinou* (SPN, Praha 2007), str. 41

³⁸ Sametoví vrazi (režie a scénář: J. Svoboda, 2005)

³⁹ Kameňák (režie: Z. Troška; scénář: E. Gogela, Z. Troška, 2003)

Kdo nic nemá, nic nedaní.⁴⁰

Kdo se bojí, sere v síni.

Kdo se směje naposled, ten má dlouhé vedení. / ..., ten se směje nejvíc. / ..., ten asi brzo umře. / ..., ten se směje poslední.

Kdo šetří, má za tři roky úplný hovno.⁴¹

Kdo umí, umí, kdo neumí, učí (čumí).

Koho psa jíš, toho píseň pěj.

Láska i nemoc přenáší.

Lepší vrabec v hrsti, nežli nad hlavou. / Lepší tchýni v hrsti, nežli oheň na střeše.

Lež má krátké nohy a pravda ještě kratší. / Lež má krátké nohy, ale umí se na ně pořádně postavit. / ... ale umí rychle utíkat. / Lež má sice krátký nohy, ale rychlý auto. /

Lež, máš krátký nohy. / Lež, má krátký nohy.

Mnoho psů zajícova smrt – někdy stačí jeden.

Nechval dne před večerí.

Není důležité vyhrát, ale nasrat toho, kdo vás porazil!

Peníze nejsou. Všechno.

Pod svícnem bývá nakapáno voskem.³⁷

Ranní ptáče dál doskáče, víc toho sežere a dřív chcípne. / ..., ale musí mít obě nohy zdravé. / Ranní ptáče dřív doskáče. / Ranní ptáče bez lahváče vůbec nikam nedoskáče.

Sedávej panenku v koutě, budeš-li hodná, zůstaneš tam.

Sportem k trvalé invaliditě.

S poctivostí nejdál dojdeš; než tam dojdeš, hlady pojdeš.⁴² / S poctivostí nejdřív pojdeš.

Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se (do)jde pro pivo. / ..., až tu vodu přinese. / ..., až dá někdo na pivo. / ..., až zavedou vodovod.³⁷

Tak dlouho říkal (mi říkali) hop, až mu (mi) přeskočilo.

Trpělivost hovno přináší.

Ty po mne kamenem, já po tobě cihlou.

Učení (Opakování) je matka moudrosti a sestra blbosti.

Ve dvou se to lépe zahne.

Zadarmo ani tobě nehrabe.

Žádný učený z nebe nespádl, ale blbce jako když shazuje.

⁴⁰ Roming (režie: J. Vejdělek, scénář: M. Epstein, 2007)

⁴¹ Kameňák (režie: Z. Troška, scénář: E. Gogela, Z. Troška, 2003)

⁴² 13. komnata Jany Lorencové (ČT 1; 16. 1. 09)

8. Kde se nejčastěji setkáváte s příslovími nebo pořekadly? (Označte max. 3 odpovědi.)

Touto otázkou jsme chtěli zjistit, kde se respondenti nejčastěji setkávají s příslovími/pořekadly. Jelikož jsme náš nabídnutý výčet možností nepovažovali za úplný, přiřadili jsme také odpověď „Jiné“ s prostorem pro vypsání konkrétního zdroje. Této možnosti někteří respondenti využili a seznam dalších zdrojů uvádíme v dodatcích (viz níže). Údaje o počtu respondentů, kteří zaškrtnuli daný zdroj, jsou uvedeny v tab. 8. Souhrnný graf 26 znázorňuje podíl jednotlivých zdrojů přísloví/pořekadel (v %) v rámci jednotlivých věkových kategorií, přičemž 100 % představuje součet uvedených zdrojů v jedné kategorii. Graf 27 znázorňuje podíl jednotlivých zdrojů přísloví/pořekadel celkem, tedy nehledě na věk.

Tabulka 8 Počet zdrojů přísloví a pořekadel

	do 20 let	21-35 let	36-50 let	od 51 let
Rodina	10	13	6	14
Televize (např. vědomostní soutěže)	10	9	9	6
Filmy	6	4	3	1
Knihy	12	10	13	14
Rádio (např. texty písní)	3	5	4	6
Jiné	6	9	5	5

a) do 20 let

Z 24 respondentů odpovědělo 20 dotazovaných.

Jiné: PC (hraní her), počítač, škola (2), učitelka češtiny, nikde

b) 21-35 let

Jiné: škola (4), práce, přátelé/známí, mezilidské vztahy, hra Pohár tety Kateřiny, Saturnin

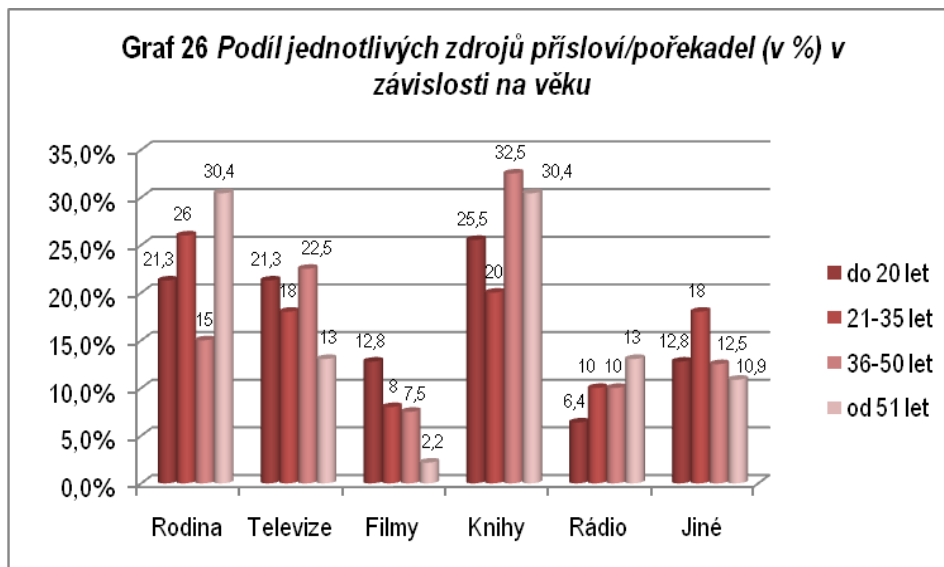
c) 36-50 let

Jiné: bible, přátelé (2), hospoda, práce – škola,

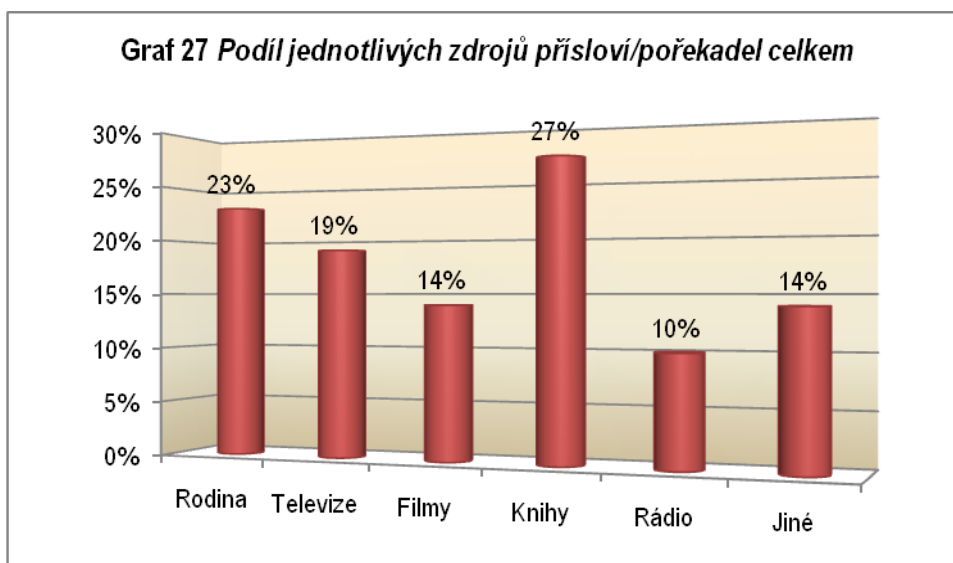
d) od 51 let

Z 20 respondentů odpovědělo 19 dotazovaných.

Jiné: noviny a časopisy, křížovky, internet

Věková kategorie do 20 let nejčastěji uvedla knihy jako zdroj přísloví/pořekadel a naopak nejméně často uvedla rádio. Respondenti z kategorie 21-35 let se s příslovími/pořekadly setkávají nejvíce v rodině a nejméně ve filmech. Dotazovaní z kategorie 36-50 nejčastěji zaškrtnuli možnost knihy a nejméně často filmy a nejstarší kategorie považuje za nejčastější zdroj přísloví/pořekadel rodinu spolu s knihami a nejméně přísloví slyšávají ve filmech.

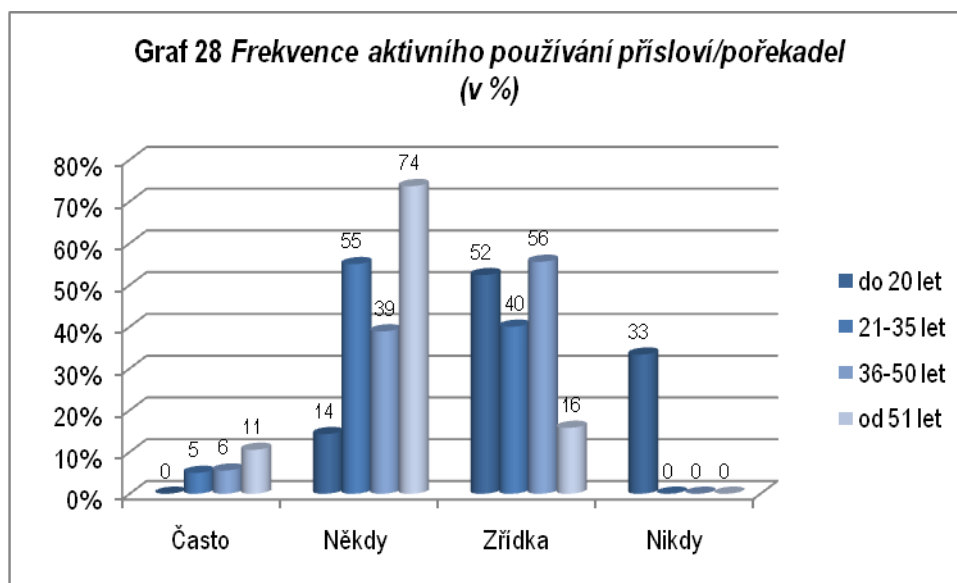

9. Používáte aktivně přísloví nebo pořekadla?

Tabulka 9 Frekvence aktivního používání přísloví/pořekadel

	do 20 let	21-35 let	36-50 let	od 51 let
Často	0	1	1	2
Někdy	3	11	7	14
Zřídka	11	8	10	3
Nikdy	7	0	0	0

Ve věkové kategorii do 20 let odpovědělo 21 dotazovaných z 24 respondentů a v kategorii od 51 let odpovědělo 19 dotazovaných z 20 respondentů.

Nejvíce z nejmladších respondentů uvedlo, že přísloví/pořekadla používají někdy a žádný z nich je neuvádí často. V kategorii 21-35 let nejvíce respondentů používá přísloví/pořekadla také někdy a nejméně z nich je nepoužívá nikdy. U dotazovaných z kategorie 36-50 je nejčastější odpověď zřídka a nejméně častá (žádná) nikdy. V kategorii od 51 let výrazně převažuje odpověď někdy a nejméně častá odpověď je rovněž nikdy.

7. Jinojazyčné protějšky nejčastěji uvedených přísloví/pořekadel

Přísloví, jež se vyskytovala více než jednou v rámci dané věkové kategorie, jsou přeložena do angličtiny, němčiny, francouzštiny a ruštiny.

Bez peněz do hospody nelez.

- A. A man without oney is no man at all.
- N. Ein Mann ohne Geld ist eine Leiche.
- F. Un homme sans argent es tun loup sans dents. / Point d'argent, point de Suisse.
- R. Алтыном воюют, без алтына горюют.

Bez práce nejsou koláče.

- A. No bees, no honey, no work, no money.
- N. Ohne Fleiß kein Preis.
- F. Nul bien sans peine.
- R. Без труда не вынешь (и) рыбку из пруда.

Bližší košile než kabát.

- A. Near is my shirt but nearer is my skin.
- N. Das Hemd ist mir näher als der Rock.
- F. Ma peau m'est plus proche que ma chemise.
- R. Своя рубашка ближе к телу.

Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš.

- A. Who so learned young forgets not when he is old.
- N. Am längsten behält man, was man in der Jugend gelernt hat.
- F. Ce que poulain prend en jeunesse, il le continue en vieillesse.
- R. Чему научишься в молодости – то знаешь и в старости.

Darovanému koni na zuby nehled'.

- A. Never look a gift horse in the mouth.
- N. Einen geschenkten Gaul sieht (schaut) man nicht ins Maul.
- F. A cheval donné on ne regarde pas aux dents.
- R. Дарёному коню в зубы не смотрят.

Dvakrát měř, jednou řež.

- A. Measure twice, cut but once.
- N. Man muß dreimal messen, ehe man einmal schneidet.
- F. A tout bon compte revenir.
- R. Семь раз примерь, один раз отрежь.

Jablko nepadá daleko od stromu.

- A. The apple never falls far from the tree.
- N. Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm.
- F. Le fruit ne tombe jamais loin de l'arbre.
- R. Ябло(ч)ко от яблон(ьк)и недалеко падает.

Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.

- A. As the call, so the echo.
- N. Wie man in den Wald hineinruft, so schallt es (wieder) heraus.
- F. Tel bruit (son) voix, tel écho.
- R. Каково в лесу кликнется, таково и откликнется.

Jak si kdo ustele, tak si lehne.

- A. As you make your bed, so you must lie (sleep) on it.
- N. Wie du dein Bett machst, so magst du darauf schlafen.
- F. Comme on fait son lit on se couche.
- R. Как постелешь, так и поспишь (выспишься).

Jeden za osmnáct, druhý bez dvou za dvacet.

- A. There is a small choice in rotten apples.
All tarred with the same brush.
- N. Gleiche Brüder, gleiche Kappen.
- F. Autant vaut l'un que l'autre.
- R. Два сапога пара.

Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde.

- A. Give a dog an ill name and hang him.
It is an easy thing to find a stick to beat a dog.
- N. Soll der Hund Schläge haben, so findet sich bald ein Stock.
- F. Qui veut noyer son chien l'accuse de la rage.
- R. Коли бѣть собаке битой, надѣтся и палка.

Kdo chce víc (moc), nemá nic.

- A. Grasp all, lose all.
- N. Wer viel faßt, läßt viel fallen.
- F. On perd tout en voulant trop gagner.
- R. За большим погонишься – малое потеряешь.

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

- A. He who digs a pit for others falls in himself.
He that mischief hatches, mischief catches.
- N. Wer andern eine Grube gräbt, fällt selbst hinein.
- F. Qui conduit dans le fossé, tombe le premier.
- R. Не рой другому яму – сам в неё попадёшь.

Komu se nelení, tomu se zelení.

- A. No sweet without sweat.
No pains, no gains.
- N. Ohne Schweiß kein Preis.
- F. Nul pain sans peine.
- R. Без труда нет добра.

Kovářova kobyla chodí bosa.

- A. The shoemaker's son always goes barefoot.
- N. Der Schuster hat die schlimmsten Schuhe.
- F. Les cordonniers sont toujours les plus mal chaussés.
- R. Сапожник без сапог, а портной без порток.

Lepší vrabec v hrsti, nežli holub na střeše.

- A. Better a sparrow in the hand than a pigeon in the sky.
A bird in the hand is worth two in the bush.
- N. Der Spatz in der Hand ist besser als die Taube auf dem Dache.
- F. Un oiseau dans la main vaut mieux que dans la haie.
- R. Воробей в руке лучше, чем десять на крыше.

Lež má krátké nohy (, daleko nedojde).

- A. Lies have short legs (wings).
The liar is sooner caught than the cripple.
- N. Ein Lügner hat bald ausgedient.
- F. Les mensonges ont les jambes courtes.
- R. У лжи короткие ноги.

Mluviti stříbro, mlčeti zlato.

- A. Speech is silvern, silence is golden.
Silence in Wisdom, when speaking is Folly.
- N. Reden ist Silber, Schweigen ist Gold.
- F. La parole est d'argent, le silence est d'or.
- R. Слово – серебро, молчание – золото.

Mnoho psů zajícova smrt.

- A. Many hounds may soon worry one hare.
- N. Viele Hunde sind den Hasen Tod.
- F. Finalement on est accablé par le nombre.
- R. Где много гончих, там зайцу смерть.

Na hrubý pytel hrubá záplata.

- A. Knotty timber must have sharp wedges.
- N. Auf einem groben Klotz gehört ein grober Keil.
- F. A bois noueux, hache affilée.
- R. Алмаз алмазом режется.

Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.

- A. Do not halloo till you are out of the wood.
- N. Schreie nicht juchei, ehe du über den Graben (Zaun) bist.
- F. Il ne faut pas se moquer des chiens qu'on ne soit hors du village.
- R. Не говори „гоп“, пока не перескочишь.

Pýcha předchází pád.

- A. Pride goes before a fall.
- N. Hochmut kommt vor dem Fall.
- F. De grande montée grande chute.
- R. Вздулся пузырь, да и лопнул.

S poctivostí nejdál dojdeš.

- A. Honesty is the best policy.
- N. Ehrlich währt am längsten.
- F. Avec l'honnêteté on va le plus loin.
- R. Честный путь – лучший путь.

Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.

- A. The pitcher goes so often to the well, that it is broken at last.
The fly that plays too long in the candle, singes his wings at last.
- N. Der Krug geht so lange zum Brunnen (zum Wasser), bis er bricht (zerbricht).
- F. Tant va la cruche à l'eau qu'à la fin elle se brise.
- R. Поводился кувшин по воду ходить, там ему и голову сломить.

Vrána k vráně sedá (, rovný rovného si hledá).

- A. Birds of feather flock together.
- N. Eine Krähe sitzt gern bei der anderen.
- F. Les compères se reconnaissent de loin.
- R. Рыбак рыбака видит издаека.

8. Závěr

Příslloví, pořekadla, rčení atd. jsou stále využívané prostředky jazykového vyjádření hlavně pro svou obraznost, krásu lidové poetiky; ekonomičnost, údernost a přesnost vyjádření.

Většina starších přísloví, která zaznamenali ve svých sbírkách např. Červenka – Blahoslav, Komenský, Dobrovský, Čelakovský a další, zanikla spolu s dobou, avšak některá přetrvala dodnes. Ukázalo se, že přísloví jsou lidem srozumitelná, přestože neznají jejich význam, ale dokážou si jej odvodit.

Podle předpokladů znalost přísloví a pořekadel ve všech ohledech je závislá na věku a s tím souvisejících životních zkušenostech. Proto respondenti z nejmladší věkové kategorie pochopitelně podávali nejslabší výkony ve všech úkolech.

V první části druhého úkolu, ve které se označovala ta přísloví, se kterými se respondenti setkali, zaškrtnli nejvíce těchto přísloví dotazovaní z kategorie 36-50 let. V druhé části se doplňovaly významy starších přísloví a překvapivě si nejlépe vedla kategorie 21-35 let, čímž předčila nejstarší kategorii, u které jsme očekávali nejlepší výkon. V úkolu, kde se měla doplnit správná znění přísloví a rčení, nejlépe dopadli dotazovaní z kategorie 36-50 let, ačkoliv nejstarší věková kategorie se jejich výsledkům těsně přiblížila. U následujících dvou úkolů, kde se měla vysvětlit daná přísloví a následně k významům přiřadit vhodné přísloví/pořekadlo, podali nejlepší výkon respondenti z věkové kategorie 21-35 let. Ostatní dospělé věkové kategorie však podaly velice podobné výkony. V posledním úkolu, v němž se uváděla výstižná přísloví či pořekadla, si nejlépe vedla kategorie 36-50 let, ačkoliv kategorie 21-35 let podala velmi vyrovnaný výkon.

Lze tedy učinit závěr, že většina dospělých lidí zná správné znění přísloví a pořekadel a jejich významy. Stejně tak dokážou přísloví používat v praxi, tedy, vyskytne-li se určitá situace, jsou schopni ji vyhodnotit, pojmenovat a shrnout ji vhodným příslovím či rčením. S příslovími se nejčastěji setkávají v knihách či je slýchají v rodině nebo v televizi. Tyto frazémy však aktivně používají někdy či zřídka.

Každý národ ve svém jazyce zachycuje svůj osobitý filozofický přístup k realitě, který je vyjádřen v idiomech a také v příslovích. Pořekadla v sobě nesou pravdivou zkušenost, odpozorovanou ze světa; přísloví obsahují pravdu, morální ponaučení, jež je předáváno dalším generacím, aby se jím mohla řídit a vyvarovat se tak zbytečných životních chyb.

Pravda je dnes nebezpečné slovo, pojem se relativizuje, individualizuje a zastírá. Příslloví a rčení jsou však drobné pravdy, moudrosti či zkušenosti, vystižené v několika málo slovech, kterých se tento trend poslední doby netýká. Platí totiž pro všechny. Jen na každém záleží, zda se bude těmito zkušenostmi řídit – potom *Chytrému napověz, hloupého kopni*.

9. Seznam tabulek a vyobrazení

Obr. 1: <i>Jazykové prameny sbírky Čelakovského</i>	34
Tab. 1: <i>Četnost přísloví/pořekadel podle věku respondentů a celkem</i>	41
Tab. 2: <i>Počet respondentů, kteří se setkali se staršími příslovími</i>	51
Tab. 3: <i>Počet doplněných významů starších přísloví podle správnosti</i>	51
Tab. 4: <i>Počet doplněných znění přísloví a pořekadel podle správnosti</i>	55
Tab. 5: <i>Počet doplněných významů současných přísloví a pořekadel podle správnosti</i>	60
Tab. 6: <i>Počet přísloví/pořekadel přiřazených k opisům/významům podle správnosti</i>	63
Tab. 7: <i>Počet přísloví a pořekadel (ev. rčení) doplněných k situacím podle správnosti</i>	71
Tab. 8: <i>Počet zdrojů přísloví a pořekadel</i>	80
Tab. :9 <i>Frekvence aktivního používání přísloví/pořekadel</i>	82
Graf 1: <i>Znalost/odhad významu starších přísloví v kategorii do 20 let</i>	52
Graf 2: <i>Znalost/odhad významu starších přísloví v kategorii 21- 35 let</i>	53
Graf 3: <i>Znalost/odhad významu starších přísloví v kategorii 36-50 let</i>	53
Graf 4: <i>Znalost/odhad významu starších přísloví v kategorii od 51 let</i>	53
Graf 5: <i>Pohyb znalosti/odhadu významu starších přísloví v závislosti na věku</i>	54
Graf 6: <i>Znalost přesného znění přísloví/pořekadel v kategorii do 20 let</i>	56
Graf 7: <i>Znalost přesného znění přísloví/pořekadel v kategorii 21-35 let</i>	57
Graf 8: <i>Znalost přesného znění přísloví/pořekadel v kategorii 36-50 let</i>	57
Graf 9: <i>Znalost přesného znění přísloví/pořekadel v kategorii od 51 let</i>	58
Graf 10: <i>Pohyb znalosti přesných znění přísloví/pořekadel v závislosti na věku</i>	58
Graf 11: <i>Znalost významu přísloví/pořekadel v kategorii do 20 let</i>	60
Graf 12: <i>Znalost významu přísloví/pořekadel v kategorii 21-35 let</i>	60
Graf 13: <i>Znalost významu přísloví/pořekadel v kategorii 36-50 let</i>	61
Graf 14: <i>Znalost významu přísloví/pořekadel v kategorii od 50 let</i>	61
Graf 15: <i>Pohyb znalosti významu přísloví/pořekadel v závislosti na věku</i>	62
Graf 16: <i>Přísloví/pořekadla doplněná k významům v kategorii do 20 let</i>	65
Graf 17: <i>Přísloví/pořekadla doplněná k významům v kategorii 21-35 let</i>	66
Graf 18: <i>Přísloví/pořekadla doplněná k významům v kategorii 36-50 let</i>	67
Graf 19: <i>Přísloví/pořekadla doplněná k významům v kategorii od 51 let</i>	68

Graf 20: Pohyb správnosti přísloví/pořekadel doplněných k významům v závislosti na věku	69
Graf 21: Přísloví vystihující situace v kategorii do 20 let	73
Graf 22: Přísloví vystihující situace v kategorii 21-35 let	74
Graf 23: Přísloví vystihující situace v kategorii 36-50 let	75
Graf 24: Přísloví vystihující situace v kategorii od 51 let	77
Graf 25: Pohyb správnosti přísloví doplněných k příslovím v závislosti na věku.....	77
Graf 26: Podíl jednotlivých zdrojů přísloví/pořekadel (v %) v závislosti na věku	81
Graf 27: Podíl jednotlivých zdrojů přísloví/pořekadel celkem	81
Graf 28: Frekvence aktivního používání přísloví/pořekadel (v %).....	82

Příloha I *Portrét Jana Amose Komenského*

Příloha II *Portrét Josefa Dobrovského*

Příloha III *Portrét Františka Ladislava Čelakovského*

Příloha IV *Rukopis Moudrosti starých Čechů s přípisky Jana Amose Komenského*

Příloha V *Z přípravného materiálu Dobrovského sbírky z r. 1804*

Příloha VI *Dobrovského marginálie ke sbírce z roku 1804*

Příloha VII *Titulní strana Českých přísloví sbírky Josefa Dobrovského*

10. Bibliografie

BACHMANNOVÁ, J. – SUKSOV, V.: *Jak se to řekne jinde. Česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky* (Universum, Praha 2007). ISBN 978-80-242-1868-6

BEČKA, J. V.: *Česká stylistika* (Academia, Praha 1992). ISBN 80-200-0020-8

Bible (ekumenický překlad, Praha 1979)

Bible česká (překlad F. F. Procházka, Praha 1888-89)

Česká lidová slovesnost (Odeon, Praha 1990). ISBN 80-207-0181-8

Písmo svaté Nového zákona (překlad F. Sušil, Praha 1864-72)

BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století* (Nakladatelství Karolinum, Praha 2003). ISBN 80-246-0442-6

ČECHOVÁ, M.: *Čeština – řeč a jazyk* (ISV, Praha 2000). ISBN 80-586-657-9

ČECHOVÁ, M. a kol.: *Hrátky s češtinou* (SPN, Praha 2007). ISBN 80-7235-340-3

ČERMÁK, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* (Nakladatelství Karolinum, Praha 2007). ISBN 978-80-246-1371-0

ČERMÁK, F.: *Jazyk a jazykověda* (Pražská imaginace, Praha 1997). ISBN 80-7110-183-4

ČERVENKA, M. – BLAHOSLAV, J.: *Česká přísloví* (Odeon, Praha 1970)

ČELAKOVSKÝ, F. L.: *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (Lika Klub, Praha 2000). ISBN 80-86069-04-4

Dekrety Jednoty bratrské, vydal Antonín Gindely (Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, Praha 1865)

DOBROVSKÝ, J.: *Českých přísloví sbírka* (Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1963)

FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie* (Academia, Praha 1985)

HAUSER, P.: *Nauka o slovní zásobě a tvoření slov* (SPN, Praha 1980).

HENDRICH, J.: *Jan Amos Komenský ve světle svých spisů* (DP, Praha 1941)

KOMENSKÝ, J. A.: *Moudrost starých Čechů* (Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1954)

KOMENSKÝ, J. A.: *Sto listů J. A. Komenského* (Laichter, Praha 1945)

Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení (kol. autorů, Nakladatelství Svoboda, Praha 1994)

KUKAL, P.: *Říkejme si přísloví* (Portál, Praha 2005). ISBN 80-7178-953-4

MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého* (NLN, Praha 1997) ISBN 80-7106-242-1

OUŘEDNÍK, P.: *Aniž jest co nového pod sluncem* (Mladá fronta, Praha 1994). ISBN 80-204-0469-4

Příruční mluvnice češtiny (kol. autorů, NLN, Praha 2003). ISBN 80-204-0469-4

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné (kol. autorů, Academia, Praha 1994). ISBN 80-200-0428-9. ISBN 80-200-0347-9

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (kol. autorů, Academia, Praha 2007). ISBN 80-200-1080-7

Současná stylistika (kol. autorů, NLN, Praha 2008). ISBN 978-80-7106-961-4

SOUČEK, S.: *Komenský jako theoretik kazatelského umění* (Česká akademie věd a umění, Praha 1938)

VALÁŠEK, M.: *Velká kniha citátů* (Vydavatelství Akcent, Třebíč 2001). ISBN 80-7268-181-8

ZAORÁLEK, J.: *Lidová rčení* (Academia, Praha 2000). ISBN 80-200-0824-1

Periodika:

Naše řeč, roč. XXVII, číslo 9, 1943

Český jazyk a literatura, roč. XVIII, číslo 5, 1967-68

Ostatní zdroje:

<http://ucnk.ff.cuni.cz/doc/celakovs.rtf>

<http://antika.avonet.cz/>

<http://www.boldis.cz/citace/citace1.pdf>

Jazyková poradna Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR

11. Přílohy

Dotazník

Česká přísloví a pořekadla

Vyplňte prosím následující informace:

Věk:

do 20 21-35 36-50 od 51 let

Vzdělání/studium:

ZŠ OU/U SŠ VOŠ/VŠ

1. Napište pět přísloví nebo pořekadel, která vás napadnou jako první.

.....
.....
.....
.....
.....

2. Pokud jste se setkali s některými z následujících přísloví či pořekadel, označte je křížkem. Zároveň se pokuste několika slovy vysvětlit význam těchto přísloví či pořekadel, případně uveďte známější, současnou variantu.

Boj se, lvíku, kdy psa bijí.
.....

Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku.
.....

Dlouhý jazyk – krátké ruce.
.....

Dva kamenové tvrdí nedělají dobré mouky.
.....

Když se páni rvou, sedláci vlasů půjčiti musejí.
.....

3. Doplňte znění jednotlivých přísloví a pořekadel.

Darovanému koni.....	Když ptáčka lapají,
Jak si kdo ustele,	Zvyk je.....
Jedna vlaštovka	Dobré (zboží).....
Dočkej času.....	Kde se/Bůh hospodaří,.....

4. Vysvětlíte několika slovy význam následujících přísloví a pořekadel nebo uveďte konkrétní příklad.

Kovářova kobyla a ševcova žena chodí bosa.
.....
Co tě nepálí, nehas.
.....
Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše.
.....
Není všechno zlato, co se třpytí.
.....
Každý pes jiná ves.
.....
Pozdě bycha honit.
.....
Líná huba, holé neštěstí.
.....
Neříkej hop, dokud nepřeskočíš.
.....

5. Napište přísloví nebo pořekadla k následujícím opisům.

Člověk má být trpělivý.
Člověk by měl chodit včas.
Člověk by se neměl nechat odradit prvním neúspěchem.
Člověk musí pracovat, aby přežil.
Druzí člověku radí, co měl udělat, až když už je pozdě.
Potomci se v lecčem podobají svým rodičům.
Každý se může někdy splést.
Člověk se může poučit ze špatných zkušeností.

6. K následujícím situacím uveďte výstižná přísloví či pořekadla.

- a) Když jsem chodila na základní školu, naše paní třídní učitelka na prvním stupni nám několikrát opakovala, abychom nekouřili, že to ničí zdraví apod. Sama však kouřila.

.....

- b) V soutěžní hře Ber nebo neber panu Procházkovi zbývají v kufřících tyto částky: 1 500 000, 10 000, 7 500 a 20 Kč. Nyní se rozhoduje, zda přijmout nabídku bankéře, která činí 280 000 Kč, anebo otevřít jediný kufřík, který může nabídku ještě zvýšit, nebo naopak velmi výrazně snížit. Soutěžící se rozhodne nabídku bankéře odmítnout a otevírá kufřík č. 16, ve kterém je poslední milionová částka. V tuto chvíli bankéřova nabídka klesá z 280 000 na 2 400 Kč.

- c) Kutilové Pat a Mat se rozhodli pověsit si v obývacím pokoji obraz krajiny. Odsunuli pohovku, Pat vzal vrtačku, a kam se postavil, tam vyvrtal díru na skobu. Když obraz pověsili, zjistili, že visí těsně nad podlahou, a tak vyvrtali díru hned vedle a o něco výš. Ani to se jim však nezdálo. Nakonec vyvrtali tolik děr, že část zdi úplně zničili.

- d) Krasobruslař Tomáš Verner se před letošním mistrovstvím světa v Göteborgu nechal slyšet, že si jede pro zlatou medaili. Na ledě však jeden pád následoval druhý a nakonec Verner mohl být rád, že skončil na patnáctém místě celkového pořadí.

- e) Mladík chtěl ukrást služební vozidlo Policie ČR přímo před jejím sídlem. Buď si nevšiml, že vůz stojí přímo před služebnou, nebo byl v podnapilém stavu, ale také se mohl řídit jedním pořekadlem.

7. Znáte nějaké karikatury přísloví/příslloví naruby?

Např. Kdo se směje naposled, ten má dlouhé vedení.
Kdo jinému jámu kopá, ten je u něj na brigádě.

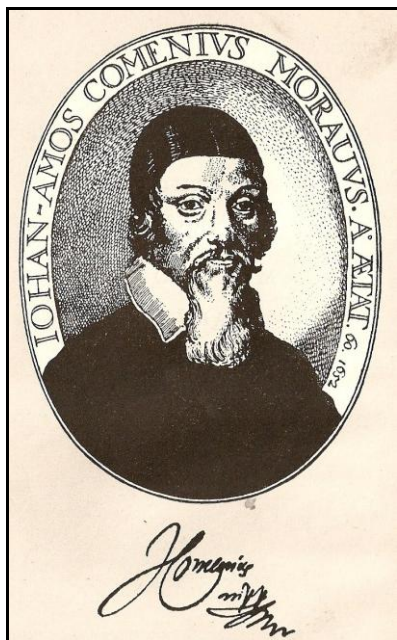
8. Kde se nejčastěji setkáváte s příslovími nebo pořekadly? (Označte max. 3 odpovědi.)

☐ Rodina	☐ Knihy
☐ Televize (např. vědomostní soutěže)	☐ Rádio (např. texty písní)
☐ Filmy	☐ Jiné.....

9. Používáte aktivně přísloví nebo pořekadla?

- Často Někdy Zřídka Nikdy

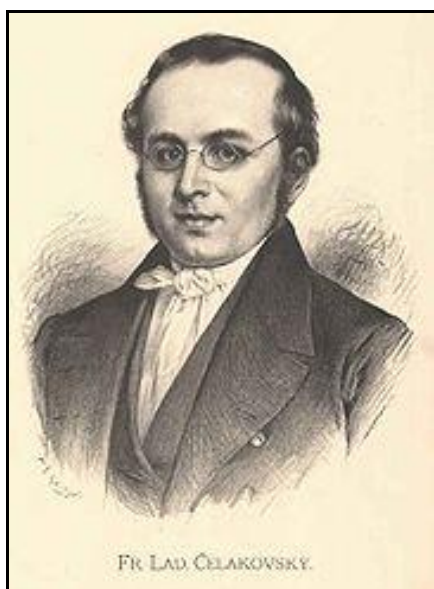
Příloha I *Portrét Jana Amose Komenského*

Příloha II *Portrét Josefa Dobrovského*

Příloha III *Portrét Františka Ladislava Čelakovského*

I. Přípisky od Božky a Pánčelky vyprávěné.

: Božka říze, roš náti, gŕl.

: Božk přístřim voládné.

: Člověk má být, řád svůj ^{střed} držet.

: Božk Boží a Měšťáků: o vyloučení je řeč. (Přípisky lidu českého)

: Božka nejvzácnější.

Žij naji neřky, jak ſt. Janův knihy, Gal. 5. 21

Sobě samému, také řádek řád, 1. 27. 12.

Chceš-li být dobrotivý, musíš být moudrý.

: Přípisky, jako Pánčel.

: Dobře bude, když člověk rozumě a práce má. (Když máš rozum, všechno se ti podaří, když máš rozum, všechno ti jde.)

: Člověk se má věnovat, práci své, a ne jiné. (Člověk se má věnovat, práci své, a ne jiné.)

: Člověk se má věnovat, práci své, a ne jiné. (Člověk se má věnovat, práci své, a ne jiné.)

: Neboť člověk svou duši, nemůže, zregulovat.

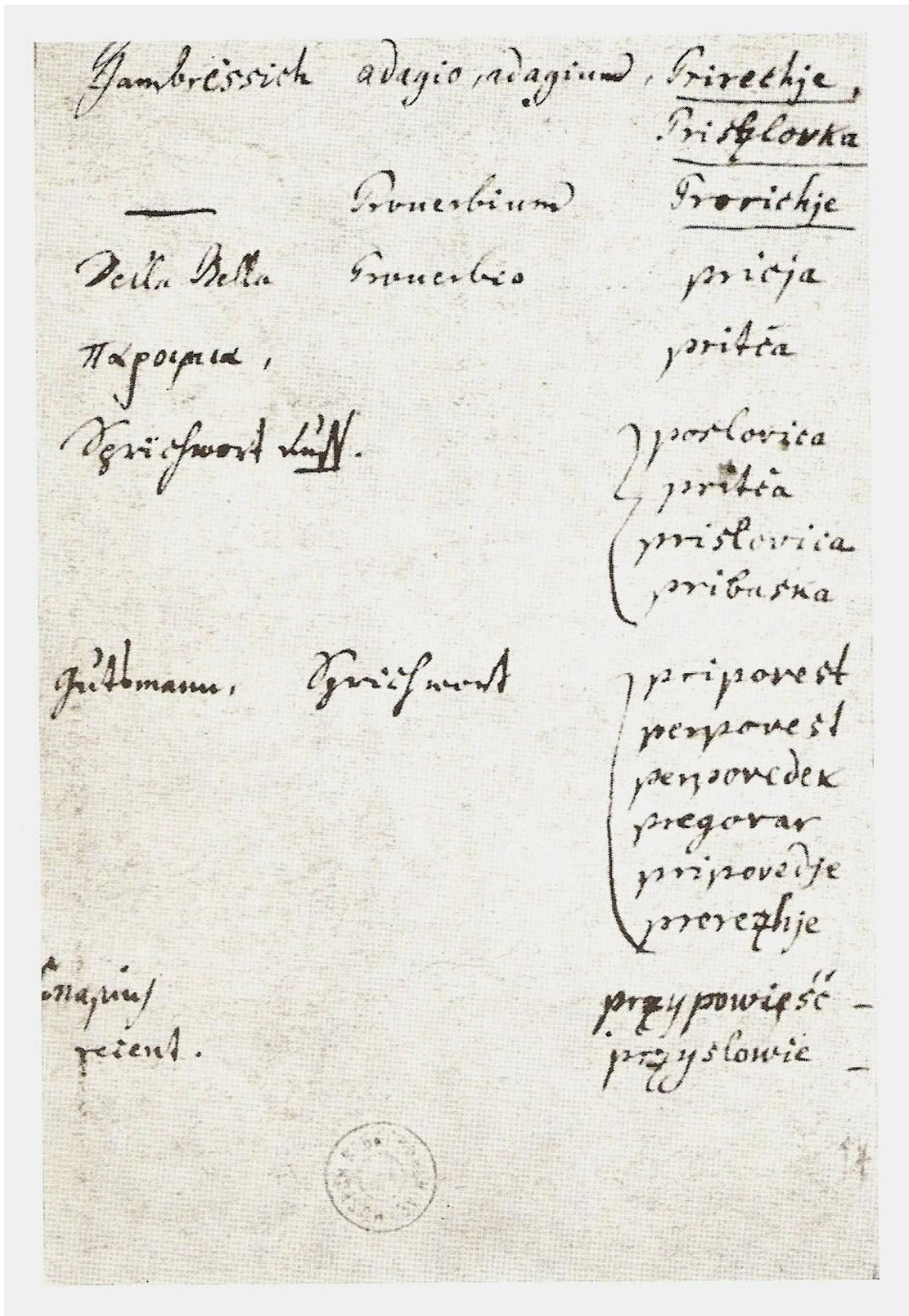
: Člověk se má věnovat, práci své, a ne jiné.

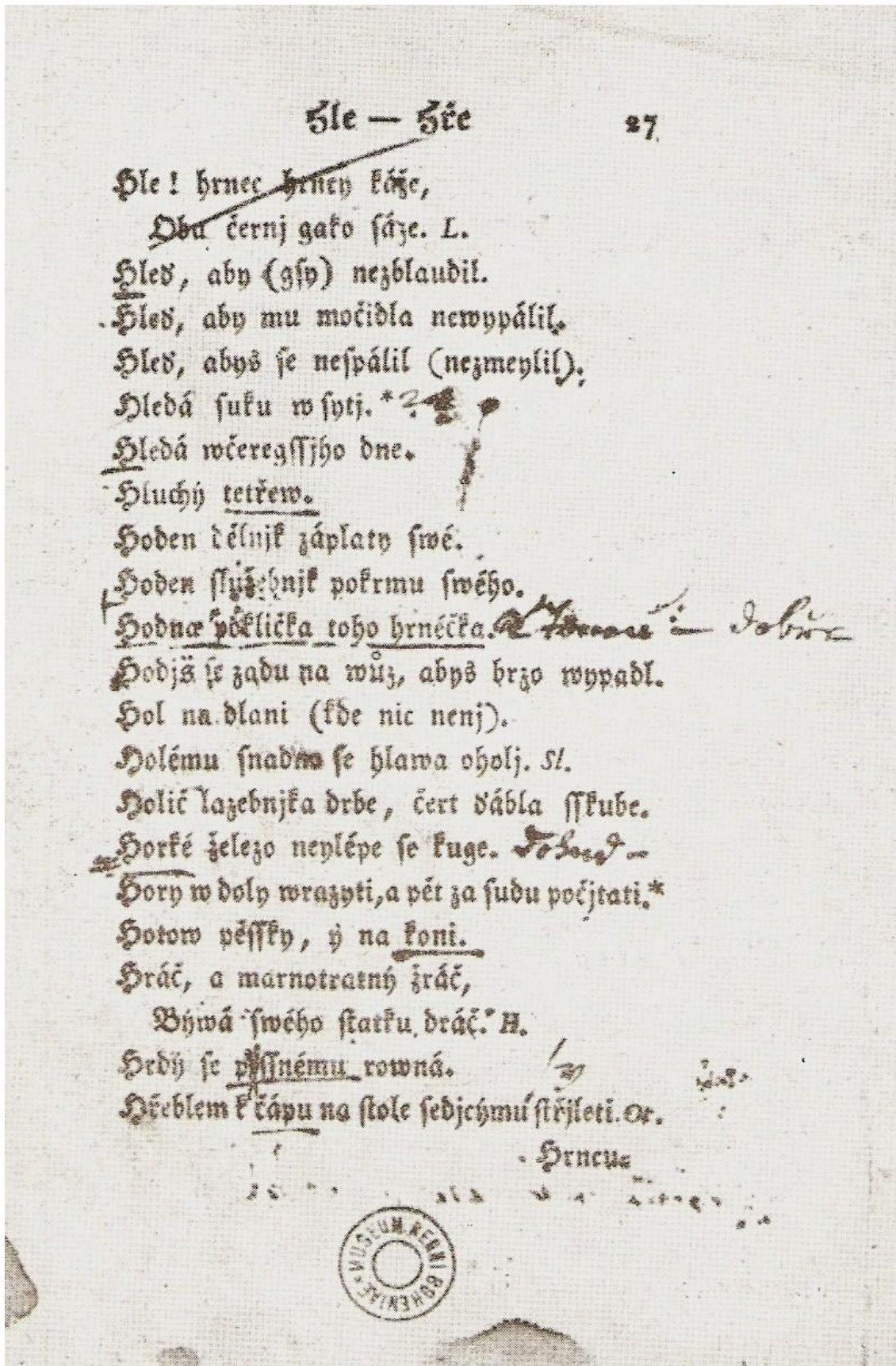
: Člověk se má věnovat, práci své, a ne jiné.

od Moravy (číslo, co máš, ať je, 4. Religiózní. ov. kn.)

Moravský 3. 1. 1. 1. 1.

10

Č e š ě ě
P ř í s l o v í
S b í r k a.

Po vydání Mistrů Jakuba Sence a
Františka Ondřeje Horného
nově rozmnožená.

Břec každému srdce po gazyku svém.
Dal. K. 31.

Kdo sy mála newáží,
po mnohu ať nebaží.
